

РУСИН

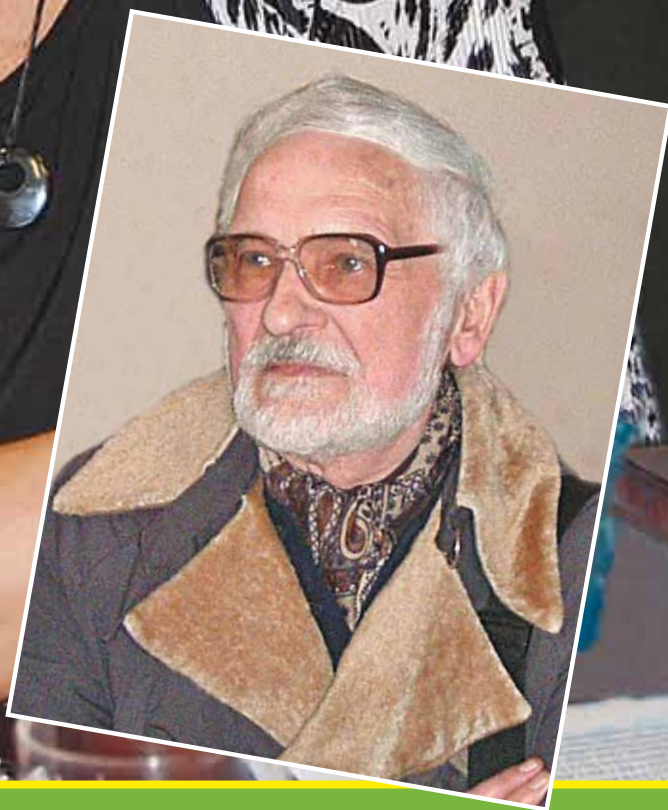
Мґр. Івана
ДЖУНДОВА, Пгд.:
ЗЕЛЕНА
ФАТАМОРґАНА
(К недожытій
шістьдесятці
писателькы Марії
МАЛЬЦОВСКОЙ із
Пряшова)
На фотці А. 3.
стор. 5 – 7

РУСИНЫ
І РУСИНКЫ,
МЫ ВІРИМЕ, ЖЕ
21. 5. 2011 СОБІ
ЄДНОЗНАЧНО
ЗАПИШЕТЕ
РУСИНЬСКУ
НАРОДНОСТЬ
І РУСИНЬСКИЙ
МАТЕРИНЬСКИЙ
ЯЗЫК.

Мирон ЖИРОШ:
Малярська творчость –
зеркало народного
єства (К 80-єм рокам од
народжіння Володимира
Микиты з Ужгорода)
На фотці А. 3.
стор. 12 – 13

www.rusynacademy.sk

RUSÍN r. XXI, č. 2 / 2011

- 24. марца 2001 Основна школа Анатолія Кралицького з навчальним языком русиньскым у Чабинах першый раз приправила конкурз у декламації поезії в русиньскім языку у двох категоріях під назвов Чабиньскый студник. На фотці о. М. Ясика членкы пороты: (зліва) А. Плїшкова, К. Копорова і М. Бобакова ведно з директорков і учительков школы М. Ясиковов (друга справа) ґратулюють вітязці ІІ. категорії, школярці З. класы З. Сіриковій.

- 19. априля 2011 у Музею русиньской культуры в Пряшові за челным столом 15. Научного семінара карпаторусиністики сиділи: (на фотці А. З. зліва) главна організаторка, директорка Інституту русиньского языка і культуры ПУ в Пряшові А. Плїшкова, выступаючий із рефератом Традиції русиньского школства на Словеньску: 75 років од взнику Грекокатолицької руської гімназії в Пряшові Г. Бескид і асистентка ІРЯК ПУ К. Копорова.

Проф. ПгДр. Фердинанд УЛІЧНІ, др. н., Пряшів

Первістне засеління і ідентифікаційні знаки Русинів на вихідній Словачії

Тота стаття приносить сумарні інформації о перших генераціях Русинів, їх засеління на вихідній Словачії, о пастырській роботі, релігії, соціалній структурі, самосправі сел і крайнь, праві, стігованю і географічнім росшыреню на вихідній Словачії, як і о главных лініях розвою Русинів до 17. стороча.

Перший документ о волохах в Ужській жупі є з року 1337.¹ В юнію того року шляхтичі з Михаловець протестовали проти Віліамови Другетови і справцёви ёго градного панства Невицьке, же на коромлянським маестку, який належав шляхтичови з Михаловець, прихылив волохів (пастырів). Очівісно, справа vznikла як часть протесту в рамках маестково-правного спору шляхтичів. З того виходить, же тых волохів не мож поважовати за цалком перших на території Ужской жупы, бо кідь статкарі поселили волохів на властных маестках, не было причіны на протесты і под. Зато треба предпкладати, же ся волохы в Ужській жупі поселяли уж передтым, значіть в першій четвертині 14. стороча.

Коло року 1320 снажив ся шляхтич Томаш, властник Великих Тракан і сусідніх сел, притягнути і поселити там новых жытелів, респ. заложыти нове село. З документу з року 1387 ся дізнаєме, же новоосадниками у Великих Траканах і Белі были волоськы (пастырскы) родины, котры стада овец пасли і в хотарях іншых сел, што природно вело к протестам пошкоджених жытелів-рольників і їх статкарів.²

З уведжених документів виходить, же з часового горизонту волоськы села в Ужській жупі vznikали в першій половині 14. стороча. До Земплінської жупы приходили першы ґрупы волохів із вихідніше положеной Ужской жупы. Пізніше приходили ґрупы у 15. – 17. сторочу правдоподобно і з северовыходу, значіть з Галічі.

Назва країны Волохія, з котрой ся волохы попід южны схылы і горьскы

масівы Карпат пересували на северозапад і запад, мотивовав і vznik назвы про тых жытелів. Назва „волохы“ (valasi) характеризовала їх основну роботу і жылот як хователів, пастырів стада овец. На Словачії ся вживала тота назва бесспорно од 14. стороча, але в документах написаних по словацькы ей мож доложыти од зачатку 17. стороча.³

Правдоподобно коло року 1340 на Чічавським панстві шляхтичів із Розгановець vznikали новы села в сусідстві Стропківського панства, яке належало Роландови. Їх село Ломне дав Роланд в році 1347 спалити.⁴ **Аж в документі з року 1357 ся уводить, же на тім злодійстві свій поділ мали і Русины. Є то найстарший прями́й документ о волоськых Русинах у Земплінській жупі. З обидвох справ є ясно, же в северній части Земплінської жупы волоськы Русины ся поселяли уж перед роком 1347.**

Подля русиньско-волоського походжіння закладателів і перших жытелів дістало назву наприклад село Казімір, котре в році 1363 характеризовали як Русинський Казімір.⁵

Найвеце сел заложыли русиньскы волохы на севернім Земпліні, значіть в части градного панства Бреков, з ініціативы або зо сугласом Другетовых, і в севернім Земпліні вообщє. **Найстарший прями́й документ і доказ о містных Русинах є аж з року 1379 і вяже ся з православнов деревянов церьквов Русинів у Радвани над Лабірцём.**⁶

Найстарший документ о Русинах в Шарішській жупі походить з року 1357 і вяже ся з тогдышнім селом Русинець на северовыході Шаріша, котре пізніше заникло. Прями́й документ о Русинах в Ужській жупі ся заховав аж з року 1437.⁷

Словацы называли волохів назвами *Русин* або *Руснак*. Частіша і росшыреніша была назва *Руснак*. В документах написаних по словацькы ся появлять од другой половины 16. стороча.⁸

Обсяг

• Проф. ПгДр. Фердинанд УЛІЧНІ, др. н.: *Первістне засеління і ідентифікаційні знаки Русинів на вихідній Словачії*

стор. 1 – 4

• Мґр. Івана ДЖУНДОВА, ПгД.: *Зелена фатаморґана 1. (Ку нежджытій шістдесятці писательскы Марії Мальцовской.)*

стор. 5 – 7

• ґабор Адріан КАЧІНКО: *Шлідами черехатских Русинох (3.)*

стор. 8 – 9

• 3 выдавничой полицкы Богдана Горбала

стор. 10

• Др. Гайналка ФІРІШ, ПгД.: *Нескруцуюци зоз главней драги – шліди зоз прешлосци (1.)*

стор. 11 – 12

• Мирон ЖИРОШ: *Малярська творчость – зеркало народноґо єства (К 80. народенинам Володимира Микиты з Ужгороду)*

стор. 12 – 13

• Мґр. Михаіл ДРОНОВ: *Російскый русиніста – о языку Русинів Сербії і Хорватії*

стор. 14

• Проф. Др. Йозеф ТЕРЕК, к. н.: *Амішы суть в Америці надале популярны*

стор. 15 – 17

• ПгДр. Ярослав ЦОРАНІЧ, ПгД.: *Розвой Грекокатолицької церькви на Словачії по році 1945 і сучасность (1.)*

стор. 17 – 21

• Мілан СЕМАНЧІК: *Послідній хрест славянської церькви*

стор. 22 – 24

Закладання волоських сел проходило подобно як закладання сел на основі німецького права. Статкарь понукнув вгодну територію а посередник подля догоды привів перших волоських колоністів. По скінчіню договореної кількості перших років, коли собі будували обшты і куптівовали землю на пашенки, платили властникови землі дань і одводили волоськы контігенты.

Волохы ся переселили на словацьку територію з выходной части Ужской жупы. Посередника vznikнувшего волоського села в 14. сторочу традиційно правильно называли **кенез** і **войвода**, але пізніше лем словом **шолтыс**. Шпеціфічну назву ці назывку тых людей в Ужській жупі познаме од зачатку 15. стороча, рідко із 16. стороча.⁹ Назва **кенез**, росшырѣвана од юговыходу, в тім краю є ґеографічно западнов окраїнов ей вжываня. Назва **шолтыс** счаси застелять походжіня тых сел, бо шолтысы были у вшыткых селах заложених на німецькым праві.

Повинности шолтысів (кенезів) у волоських селах к властникови землі мож скоро точно становити про 16. і 17. стороча (вдяка захованым урбарям).

На Стропківскім панстві волоськы шолтысы, котры были властниками цілого шолтыства, в половині 16. стороча были повинны статкарѣви каждый рік платити дань еден златый і 25 денарів на Михала, дати шість баранів, заяця і крагулца (ястряба). В другій половині 16. стороча ся дань не змінила, але давкы ся росшырили на сыр, респ. брындзу і ремінны попрыги.¹⁰ Кідь допустиме, же повинности шолтысів у половині 16. стороча были тыж выслідком їх попереднього підвишованя, то первістнов повинностѣв кенезів (шолтысів) в 14. сторочу правдоподобно была лем дань. Подля урбаря Гуменського панства з року 1623 каждый волоський шолтыс, котрый був властником цілого шолтыства, був повинный панови річно виплатити дань три златы і вайдівскый поплаток 50 денарів; дати шість овец (баранів), два сыры, шість ґбелів вівса, дві гускы, фунт масла, скору з лишкы, ремінный попрыг, вовняный покровець, наконець намісто заяця шість денарів а намісто ястряба еден златый.¹¹

Бесспорно, дані і розсяг давков шолтысів на Гуменськім панстві коло року 1623 были выслідком їх підвишованя в 16. і зачатком 17. стороча. Подобный

розвой наісто проходив і на інших панствах, значіть повинности волоських шолтысів к панови ся поступно всягды підвишовали і поступно мали прибіжно тотожну ціну.

Волоськы шолтысы не были повинны в 14. аж 17. сторочу платити кралєви країньску дань.

Волосько-шолтыськы родины в 14. – 15. сторочу были з погляду маєтку і соціального статусу найстабільнішов ґрупов жителів у волоських селах. Принцип дідіня функції шолтыства але пізніше вів к упадку шолтыського жытельства. Дідіня сыном вело к діліню, значіть роздроблєваню шолтыстев, к маєтковому і соціальному упаданю многих шолтыських родин. В році 1677 наприклад едно шолтыство в Габурі належало сѣмом, друге девятѣм близкым родинам, в Збою на двох шолтыствах жыло аж 34 родин. Коло року 1690 на Гуменськім панстві шолтыство лем зрідка належало єдній ці двом родинам.¹² Переважна часть шолтыських родин соціально упадала і сплынула з містным волоськым підданьскым жытельством. Повинности волоських (підданьских) домашнєстей к статкарѣви мож становити лем з урбарів, котры ся заховали од половины 16. стороча, але повинности ку кралєви лем з угорьских законів і данєвых супісів.

В урбарі Стропківского панства з року 1557 было становлено, же каждая волоська домашнєсть, яка ґаздовала на цілім своїм господарстві, є повинна статкарѣви виплатити дань еден златый і 25 денарів; дати ягня, каждый двадцятый фалаток із череды овец, найменше але єдну вівцю, далє дати два сыры, удженный вівчій сыр, брындзу, два скоряны попрыги, девяток із пацят або за каждое (девяткове) паця два денарі, зрубати, управити і довести на пилу до Стропкова дві смєреки вгодны на трамы або шындлі. Урбарѣм з року 1569 мали підвишєны давкы ягнят, значіть каждое десяте, прибыло і даваня двох вовірок (на Великдень), наконець і ручны работы при утримованю каштеля у Стропкові.¹³

Порівнюючі повинности волохів є ясно, же їх розсяг нарастав, што наісто не было призначне лем про третю четвєртину 16. стороча. Кідь допустиме, же повинности волоських домашнєстей нарастали і в 15. сторочу, то первістныма повинностяма волохів у 14. сторочу была дань і двад-

цятков з овец або і десяток з пацят.

Повинности волоських домашнєстей на Гуменськім панстві мож добрі становити вдяка урбарю з року 1623. Тогды каждая волоська домашнєсть ґаздуюча на цілім своїм господарстві была повинна властникови землі річно заплатити дань три златы, тыж вайдівске 40 денарів; дати двадцятину з череды овец, найменше але єдну вівцю, ґбел вівса, дванадцять курок, десять яець, девяток із пацят і меду, голбу масла, 500 шындлів, намісто заяця шість денарів, намісто яточной худобины 40 денарів.

Наростаня повинностей волоських домашнєстей у другій половині 16. і в першій половині 17. стороча мож відіти і на Чічавско-воронівскім панстві вдяка урбарям з року 1585 і 1648.¹⁴ Статкарі в 17. сторочу выжодовали і іншы повинности а бесспорно і діставали новы давкы, значіть мали прибиткы в порівнаню зо 16. сторочом. Унікатнов повинностѣв тамтешніх волоських домашнєстей была в 16. сторочу піняжна давка намісто укваретелєваня і погощія статкаря, одкуплєваня панами доданого вина, давкы конопель вгодных на прядіня і давкы куріпок. В 17. сторочу росли главно повинности в работах.

Волоськы підданьскы домашнєсти од 14. аж до другой половины 16. стороча не мали повинностѣ платити дань кралєви, т. є. штатну дань. Аж сейм в році 1557 вирішив о зданєваню і русиньских волохів. Но аж сейм в році 1563 уточнив дані, бо волохы звичайно не мали класічны сільскы (рольницькы) дома – жыли на салашах і ховали великы стада звірят, же зданюють ся половиннов данєв.¹⁵ Од тогды і волоськы домашнєсти платили штатну дань.

Православна віра была єдиным набоженством русиньского, волоського жытельства і єдным із типічных знаків тых жителів на выходній Словакії в 14. аж 16. сторочу. У волоських селах стояли характерістичны деревяны храмы, в котрых одправляли Службу Божу православны попи, народом званы батюшкы. Прямы письмовы справы о православных попах в Ужській жупі суть од року 1437.¹⁶ Хоць у волосько-русиньских селах северного Земпліна жыли і діяли од 14. стороча, прямы письмовы інформації о них ся заховали з кінця 15. стороча.

Істо є то парадоксний яв, же найстарший запис о земплінськім ба-

тешкови є з Бардеєва з року 1492, записаний при вислуху хоплених збойників із збойницької групи Федора Главатого, з котров сполупрацював і краснобрідський батюшка зо своїма шістнадцятьма сполупрацюваннями.¹⁷

Здроєм обжывы батюшків было парохіальне господарство (дім, загорода і землі), котре їм виділив статкарь, але піп із родинов сам на них мусив ґаздовати. В 14. – 15. сторочу піп не мав ниякы повинности к статкарєви ани ку кралєви, але в другій половині поступно наставляли зміны.

Властници земель Стропківського панства коло року 1557 пожадовали од батюшки додання пятёх прутяных кошів, каждый в ціні 62,5 денаря.

Властници земель Чіавско-воронівського панства коло року 1585 пожадовали і діставали од батюшки єден златый намісто погошїня, коло року 1648 і ремінны попругы. Повинности батюшків к статкарям в 16. і 17. сторочу наростали. Батюшки на Гуменьскім панстві коло року 1623 давали окреме статкарєви каждый другый рік яточну худобу і каждый рік масло або мед.

Кінцём 16. стороча і угорьскы прелаты і маґнаты підпорили снагы кралєвского двора зданити веще нерольницьких домашнёстей, также сейм у році 1596 становив і зданїня священників, в тім і православных батюшків. Наслідно і православны попи в Земплінській жупі в році 1601 платили країньску дань.¹⁸

Хоць в церьковній історії є добрі знаме підписана церьковной унії в Ужгороді 1646 року між і яґерьським єпископом і 63 батюшками з Ужской, Земплінської і Шарішской жупы, но доднесь ся не подарило точно становити, в котрых селах тоты батюшки діяли. О договорі на унії ся не заховав запис, правдоподобно ани ниякий не був. Але й так є бесспорне, же часть батюшків діяла і в земплінських селах, наїсто але на Гуменьскім панстві, бо єдныма з ініціаторів створїня унії были Друґетовы, властници того панства.

Представителі яґерьского єпископа, єзуїты і римокатолицькы шляхтичі батюшкам обіцяли, же по створїню унії і батюшки будуть мати подобно забезпечений живот і таке сполоченський статус, як мали римокатолицькы священники. Тота лакава обіцянка але ся николи не сповнила.

В родинях православных і уніатських

батюшків было росшыреным, скоро реґулярным явом, же сынове батюшків ся тыж ставали священниками і ведно служили в тій самій церькви і парохії. Наприклад у Габурі в році 1657 súčasно діяли двома попи, а в Стаціні аж девять, котры жили на попівським маєтку. Лем дас в третині храмів одправляв літурґію лем єден піп.¹⁹

Подробне баданя розвою набоженьської реформації на выходній Словакії в 16. – 17. сторочу принесло і познаня, же думкы лютераньской реформації до живота православных не проникли. Окрем іншых причін і зато, же православны попи ся женили а в православній церькви і парохіях не завели практику одпустків. Зато ани рекатолизація не нашла своє місце в православній громаді. Коло року 1600 жыло але православне жытельство нелем у первістных селах Русинів, але і на векшій території в южнішых селах між Словаками. Быв то набоженьський наслідок переселєваня ся части Русинів із первістных сел до старшых словацкых рольницькых сел і міст.²⁰

З погляду справованя сільскых діл у русиньскых, волоськых селах треба доповнити, же справованя села было правом шолтысів, але брали на нїм участь і представителі підданых, значіть присяжны. Наприклад в селі Валків коло року 1489 традично діяли двома присяжны.

На території заселеній лем русиньським, волоським, респ. переважно волоським жытельством єствоваля крайні ці войводства і діяли в них крайници, респ. войводове. Крайня была частєв території феодального панства, обсягуючов коло десять-двадцять сусідніх волоськых або переважно волоськых сел. Крайню на основі повірїня або договору зо статкарєм справовав чоловік званий **крайник** як справця верхности, урядник. Крайні были уж в 15. сторочу, але їх єствоваля, територіальний розсяг, діятельство і компетенції крайника в северных частях Ужской і Земплінської жупы мож прямо бадати од кінця 15. стороча.²¹ В северній части Стропківського панства екзистовала крайня наїсто коло року 1557, коли крайник жив у селі Велькроп.²² Каждый волоський шолтыс і каждая волоська домашнёсть повинны му были в літі давати по єдній груді сыра. Налєжала му і фінанчна частка волохами плаченого девятку за паця, міг поужывати луку опущеных господарств. Крайник мав

право судити шолтысів і волохів за дрібны провинны, биткы, непідложены скаргы, скалічіня, заятя дакого, а піняжны покуты винників належали крайникови.

Крайници были одповідны статкарєви за вчасне і дослідне сповнїня повинностей шолтысами і волохами, як і за выплачіня крайньской дані кралєви. Крайні ся уяли і як територіально-адміністративны цілky на севернім Земпліні, котры заступили части, респ. дочасно служнівскы окресы.

В 15. – 17. сторочу єствоваля і в северній части Гуменьского панства, але россяглішы документи о них суть із 16., но главно із 17. стороча.

Русинам главно зато, же на словацкы територію прихидили од 14. стороча, коли ся розвивало закладаня новых сел на основі німецького права, і їм краль і шляхтичі як властници істых територій становлєвали права і повинности одводжены од тзв. німецького права. Права і повинности угорьскых Русинів были формулованы угорьсков верхностєв, але в істых модіфікаціях, наприклад на выходній Словакії або на Ораві. Русиньске право не было єднотне, але мало краєвы варіації.²³

Русины од 16. стороча ся поступно ставали рольниками. Поступным переселєванєм на юг і запад ся усаджовали в дотеперь словацкых селах, чім ся розростав ґеоґрафічний простор, на котрім жили зо стародавным словацкым жытельством. О притомности Русинів і ґеоґрафічнім розсягу території, на котрій жили, істотно свідчать сумарны тогочасны факты о центрах православных парохій коло року 1600.

Хоць настали дакотры зміны в способі обжывы Русинів, ани в 17. – 18. сторочу в основі ся не змінила їх соціална структура. Переважна часть Русинів были підданы з пастырсько-рольницьков роботов. Скоро вшиткы жили в сільскых громадах. Поєдны з них, котры од 18. стороча перешли жыти до містечок, без первістной громады етнічно і реліґійно барз скоро сплынули з тамтешнім жытельством. Русиньській громаді хыбовали ремеселници, обходници, учітелі і шляхтичі.

Як історік і жытель Словацкой републікы высловлюю слідуючі знаня і погляды на історію Русинів і їх політичны і обчаньскы активності на зачатку 21. стороча:

Русини на Словачії жують од 14. стороча, од коли в аспектї народностім, заселіня, роботи, релігії, культури і інакше ведно творили історію Словачії. Аж почас другої половини 20. стороча внаслідку політичного насилства стратили русиньську ідентичність, бо їх переменовали на Українців і змінили їм їх грекокатолицьку релігійну приналежність на православіє. На основі уведжених кривд поважую політичны активності русиньських обчаньських здружін за легалны і желям Русинам успішне наповнєваня їх народностных, культурных і соціальных потреб з цілєм підвишованя якости їх сплоченьского живота.

Позначкы:

- 1 Uličný, Ferdinand: *Dejiny osídlenia Užskej župy*. Prešov: Filozofická fakulta Univerzity P. J. Šafárika, 1995, с. 121.
- 2 Slovenský národný archív Bratislava, HM Leles. konvent, A. a. 1387, nr. 1 „cum volachiis“.
- 3 Marsina, Richard - Kušík, Michal (eds.): *Urbáre na Slovensku II*. Bratislava, 1959, с. 128 „valasi, kteri maji ovec“ з

року 1625 в Ліптові. *Historický slovník slovenského jazyka VI*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2005, с. 296, гесло „valach“.

- 4 Uličný, Ferdinand: *Dejiny osídlenia Zemplínskej župy*. Michalovce: Zemplínska spoločnosť, 2001, с. 282.
- 5 Тамже, с. 443.
- 6 Тамже, с. 418-419.
- 7 Uličný, Ferdinand: *Dejiny osídlenia Šariša*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1991, с. 273.
- 8 *Historický slovník slovenského jazyka V*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV, 2000, с. 198 - 199, гесло *rusniacky* „Wassko Rusnak“ з року 1585.
- 9 Uličný, реф. 1, с. 310. Uličný, реф. 4, с. 702.
- 10 Тамже.
- 11 Тамже.
- 12 Тамже, с. 703.
- 13 Тамже.
- 14 Тамже.
- 15 Uličný, реф. 1, с. 311.
- 16 Uličný, реф. 4, с. 704.
- 17 Тамже.
- 18 Тамже.
- 19 Тамже.
- 20 Uličný, Ferdinand (zostav.): *Reformácia na východnom Slovensku v 16. až 18. storočí*. Prešov: Biskupský úrad Východného dištriktu ECAV na Slovensku,

1998, с. 147, 175.

- 21 Uličný, реф. 1, с. 311. Uličný, реф. 4, с. 705.
- 22 Тамже, с. 583, 705.
- 23 Пробадав і описав то уж чеський правный історік Kadlec, Karel: *Valaši a valašské právo v zemích slovenských a uherských*. Praha: Česká akademie, 1916, с. 2, 243 і н., 264, 266 -169, 408. О 70 років молодшы знаня попозерай у книжці Beňko, Ján: *Osídlenie severného Slovenska*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1985, с. 174 і н. о волоськім заселіню на Спішу, с. 231 і н. в Шарішу, с. 264 і н. в севернім Земпліні. Там і старша література. Порівнай Rábik, Vladimír: *Rusini a valašské obyvatelstvo na východnom Slovensku v stredoveku*. In *Historický časopis*, 53, 2, 2005, с. 217-242. Є то компілачна штудія завісла од старшой, але главно найновшой одборной літератури. Неповно, недослідно описав лем два основны знакы живота тогдышніх Русинів, значить русиньську народність і православне набоженство (с. 217), не диференцовав належно Рутенів в Угорську з 11. - 12. стороча і Рутенів-волохів од 14. стороча (с. 218-219).

■

MOST HÍD[®]
az együttműködés pártja - strana spolupráce

СПИСОВАНА ЛЮДЕЙ 2011

Бісїдую веце языками
Познам веце култур
Голошу ся ку своїй народности

Мгр. Івана ДЖУНДОВА, ПгД., Інститут русистіки, україністики і славистіки Пряшівської університету, Пряшів

Зелена фатаморґана 1.

(Ку недожытій шістьдесятці писателькы Марії Мальцовской.)

Писателька і єй рідный край

Село Руський Потік лежить в чаровнім обятю Буковських верхів, високо над Снинам. Хоць подля многих ся находит Всевышньому за хырбетом, про ёго родачку, писательку Марію Мальцовску, котра жыла в Пряшові, зістав навсе центром світа. Простота і щіроць сердець сільських людей сі єй зачаровала так, же ся стали неперестаннов інспіраціов у єй творчости, писанов материнським, русинським языком.

Народила ся 5. мая 1951 року в родині Юрка і Анастасії Парасковых, як сема дітина. Шеста в шорі дітина была Маря, котра вмерла, а єй дали єднаке мено. Як єй вшыткы сородинці, і она ся народила в стародавній деревяній хыжці під соломянов стріхов і з глинянов підлогов, без помочі чуждой руки. Своє дітинство пережывала інакше, як днешні діти. Село патрило міджі єдно з найодсталішых у бывшій Чехословацькій републіці. Было тяжко дістати ту автобус, електрику, што часто было причінов высміху од жытелів других сел, а атракціов про туристів. Не раз было чути: „Ты такой, як з Потока!“ Чутливе дівчатко барз пережывало тоты неґатівны моменты в часі свого дітинства, але в зрілім віці родне село ся про ню стало приповідковим світом, источником бесконечной інспірації.

Кідь в сільській деревняній школі выходила пять класів, одышла на Основну інтернатну українську школу до Гуменного, де єй придбав тогдышній директор школы, знамый писатель Іван Прокіпчак. Силны чувства к родному дому не зослабли ани почас єй штудій на Середній педагогічній школі Клемента Ґоттвалда і Філософічній факулті Університету П. Й. Шафаріка в Пряшові. Штудовала языки – словеньський і український. І хоць была на научній стажі в Літературно-научнім інституті Словенської академії наук у Братіславі, перед научнов карьеров дала перевагу уже старым родічам. Зістала на выході і робила в пряшівських редакціях народностных новинок і часописів – *Дукля*, *Нове життя*, *Дружно вперед*, а наконєць в *Народных новинках* і в часописі *Русин*. До року 1990 выдала дві збіркы повідань по українськы – *Юлчина тайна* (1988) і *Поточина* (1991). Главныма героями в книжках суть русиньскы протаґоністы, представителькы села.

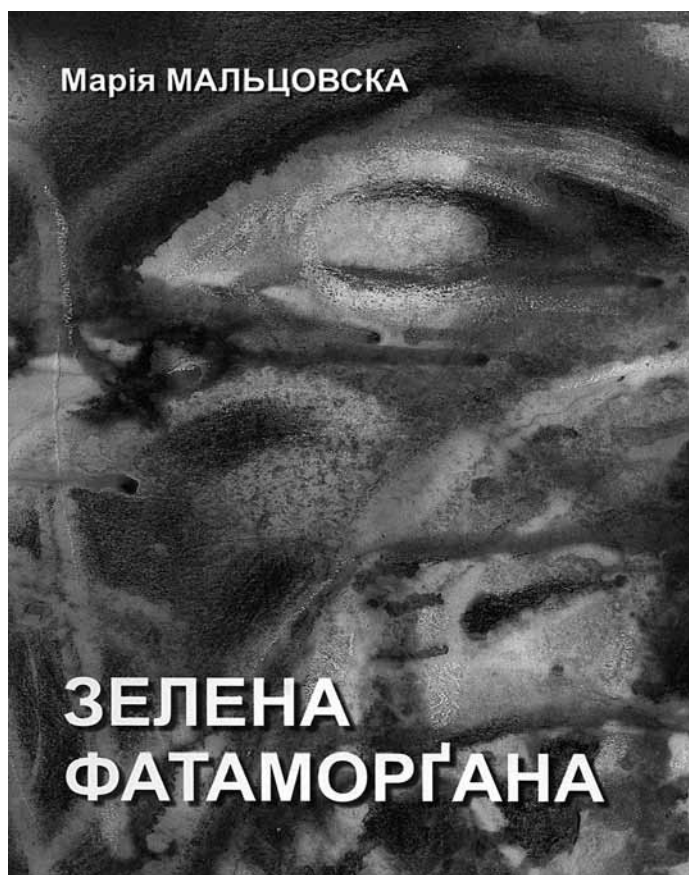
В році 1994, рік перед кодифікаціов русиньского языка, перешла на писаня творів красной літературы в русиньським материнським языку. В тім році єй вышла книжка *Манна і оскомина*, в якій зобразила живот своєї матери, яка была про ню сімболом русиньской жены на Словакії. Кідь мала можность писати в русиньським языку, мала чувство, же мать крыла, же літать. Тото єй довелили *Народны новинкы* і *Русин*, де по революції 1989 ся могла реалізовати. З дяков і з великов потіхов написала ай книжку приповідок *Приповідкова лучка* (1995), выдала під тов назвов ай газету, на якій ся в ролях протаґоністів-звіряток, нечистых сил і под. представили професіональны артисты Театру А. Духновіча в Пряшові. В тых виданях позбєрала і здраматизовала русиньскы легенды і приповідкы, котры єй говорила мати. В далшій книжці *Під русинським небом* (1999) ся авторка інспіровала ориґнальным животом обычайной русиньской жены з Руськой Вооловой, Сниньского окресу, Марії Піптовой. Русиньскы жены і люде вцілім стали ся мотивом на написаная книжкы *Русиньскы арабескы* (2002), де ся нахо-

дить вибір з короткой прозы – од дітської літературы аж по приповідковы мотивы – Марії Мальцовской. Рік 2007 був про авторку Марію Мальцовску барз плодний. Приготовила аж три книжкы, каждую інакшого характеру. Выдала роман у новелах *Зелена фатаморґана*, в якім ся займають проблематиков чутливости, ніжности і силы молодых людей з русиньских сел, котры по приході до міст ся стрічають з неґатівныма впливами, чім терплять і довго не можуть ся з тым вырівнати. В тім же році приправила ведно з о. Ф. Данцаком книжку *Єдна стріча*, в котрій читачам приближыла творчость ґрекокатолицького священника Еміла Кубека, який в р. 1904 одышов із села Снаків, окр. Бардеєв, до Америки. Там написав першый русиньський роман *Марко Шолтыс* і повіданя по русиньскы, але выдав їх латиніков. Авторка тоты повіданя перетовмачіла на азбуку, управила на кодифікований русиньський язык і осучаснила, чім приближыла їх актуальность про днешнього читателя. Єй послідніма творчіма фалатками суть I. і II. томы книжкы *Сто вызнамных Русинів очами сучасників* (2007, 2009). Плановала выдати іщі далшы два томы той публікації, але тяжка хворота єй то не доволила. І так сьме ю 28. септембра 2010 (умерла 25. септембра) наконєць одпревадили на послідній пути в єй роднім Руськім Потіці. Одышла, але єй творчость зістала і пригварять ся ку нам дале. Не забудеме на ню, бо она внесла цінный вклад до русиньской літературы і публіцистики, роздала своє серце вшыткым, котры з нєв жыли або робили. Вічная буде єй памятка, бо стала ся і лавреатков найвысшого оцініня у літературній трорчости Русинів – Премії Александра Духновіча за русиньську літературу, яку уділює Карпаторусиньський научный центр у США.

Новела Зелена фатаморґана

Стріча з русиньським текстом *Зелена фатаморґана* лавреаткы Премії А. Духновіча за русиньську літературу *Марії Мальцовской*, котра патрила ку найзнамішым і найпродуктивнішым русиньським писателькам на Словакії, было інтересне гнєдь з дакількох причін. В резюме ку книжному виданю новелы ся окрім іншого пише: „*Є то упрімна, чутлива сповідь матери, котра ся не здає ани наперек безнадійному ставу свого сына. Проблем зіставать отворений, але выкликує множество вопросов.*“ (Мальцовска, 2007, стор. 142). Тота характерістика є але барз строга, затоже М. Мальцовска своєв новелов сягать намного глубше і до сучасной русиньской літературы так приносить окрім чутєвого утерпіня матери і дакілько далшых, шыршых тем. Іде передовшыткым о закомпонованя народностной тематікы в заднім плані в таких темах, як суть напр. сполоченьска ситуація, контрастний погляд на жылот на селі і в місті, родинны односины, традиції, але і модерна, в сучасности дуже актуална тема дроґової завіслости.

З теоретічного аспекту є *Зелена фатаморґана* новелов. Має вшыткы основны критерії того епічного жанру. Цілым текстом ся тягне лайтмотів, котрым є утерпіня жены – главной протаґоністки Ількы в розлічных періодах єй жывота. Далшым з основных знаків новелы є релатівно мале цісло

Марія МАЛЬЦОВСКА

ЗЕЛЕНА ФАТАМОРГ'АНА

постав, што платить і про текст М. Мальцовской. Авторка наперед животнов ситуацій нещасной студентки, а нескорше і страпленої жєны зображує каждоденный живот на двох основных, контрастных містах – в місті і на селі. Дія ся розвивать на основі єдної удалости, а то знасилніня молодой Ільки, котра по тім страшнім skutку зістала в тяжи. Інтерупція была єдиным выходом з такой страшной ситуації. Зо страху, же вещь не буде мочі мати діти, Ілька вирішить чім скорше знова почати новий живот і ним заповнити смуток, котрый зістав у сердцю по страшнім прожитку.

В далшій часті повіданя посувать допереду нова постава – сын Сватко, єго одношіня ку мамі і ку навколишньому світу. Іде о характеристику каждоденного живота, опис обычных днів і реальных ситуацій, ку котрым доходить поступно в дуже емотивнім, аж выостренім одношіню матери і сына. В згоді зо знаками новели є і кєнець росповіді, а то „*пожадавка выразной поінты на кінцю повіданя, што авторка досягає неочекованым зератом і розузлинем конфлікту*“ (Žilka, 1984, стор. 261), котрым є в тім припаді нечєкана проба о самовражду главной героини Ільки¹ і єй захрана приходом далшой поставы, Ілчиной старой знамой зо студентських час – Вал.

Література писана женами. Естетика утерпіння.

Жєна-геройка

Выходячі з фєміністичных теорій і характеристик літературы писаной женами, поважаю за правилне зарядити *Зєлену фатаморгану* ку творам тзв. естетикы утерьпління². Про творы, заряджєны до той групы суть характеристикны описы жєньских шокующих і інтимных тем, якими суть напр. знасилніня і пород. Тематика тілєсности і зображєваня жєньских скушеностей суть типичны про жєньске писаня, затоже ся предпаладєть, же жєна-авторка докажє жєньске трапління і потішіння выслєвити природніше, як муж-автор. Основны тенденції тзв. жєньского писаня, міджі котры окрім споминаных тіпів естетик патрить

напр. і ефект іноваторства і шоку і в новелі Марії Мальцовской. Ку шокующей ситуації доходить уж в студентських часах молодой Ільки, кідь ся в розпорі зо своїма обчєкованьями діставать до рук подводника і намісто приємного ранде в знамії рєштарції скончить омамена в готєловій цімрі з чужім мужем, котрый ю знасилнить і знеужьє. За другый шокующей зврат поважуємє зіщіння матери, же милована дітина є векшыну часу під впливом омамных прекурзєрів, ку котрым ся діставать прямо в безпєчній валлальській среді, а третім, ключовым шокующим моментом є нечєкана навщівє старой приятелькы в моменті скратового і кєнєчного рішіння безвыходной ситуації главной протагоністкы.

Окрім тематичного заміряння сповнять *Зєлена фатаморган* і далшы знакы, жебы сьмє єй могли зарядити до тзв. жєньской літературы. Нєлєм тым, же іде о текст жєны-авторкы, котра спрацовлює жєньскы темы, але і векшына найзнамішых постав твору походить зо жєньского світа.

Главна протагоністка Ілька представлять у вступі твору прєстє дівчє зо села, котрє тужить по ліпшій животі. Снажить ся одыйти з дому, абы доказала вещь, абы змінила свою судьбу тяжко працюющей валалчанкы і нешколованой жєны в домашнєсти, котру в ній видить єй отєць. Тым, же ся єй подарить дістати нєлєм на середню школу, але наслідно і на прєстіжнє студіум права доказує Ілька собі і своїй околїцї свою цїну. Зображує працєвиту і снаживу жєну, котра ся докажє властными силами вышкрябати з дна аж на самый верьх у рамках спєлочєньской гієрархії (на селі ся діставать до позїції узнаваной і шыковной молодой жєны, котра ся выпрацовала од пасіння корєв аж ку студію права) і заєдно є Ілька обычайнов, прєстов жєнов, справєдливєв, добрі выхованєв, справно роздумуючєв, котра ся напєрек валальскому походжїню, хопить живота у великім місті. Треба повісти, же орьєнтація в містській среді, котру авторка окрім іншого зображує як контрастный варіант ку сєлу, робить главній протагоністцї зо зачатку великы проблемы. Ілька вызерать в місті як несурєдний елємент, дашто, што нарушує забігнутый живот діманічного міста – напр. в ситуації, кідь ся здравить вшиткым людєм на улїцї і не розумить, чого каждый ігнєрує єй добру выхову. Нияк не годна порєзуміти тому, чєм є за тот природный на селі прєяв почливости ку людєм потрєстана прислушниками поліції.

В молодім віці Ілька прєдставлює наївну студєнтку, довірливый тіп дівчєти, котрый ся діставать до проблемів праві про свою непєсквернєну душу. Дівчє не чєкає зраду од знамєх (студєнтів, з котрыма ся дістане до контакту в рамках безпєчности контролєваного інтєрнату), а уж нияк тоту зраду не чєкає од хлопця, котрый збачів єй вынєтковєсть в порівнянєу з успїшнішыми і популярнішыми дівчєтами, котры найвыюпклїше рєпрєзєнтує єй спєлубываючє Вал. По неприємнім зажитку ся з наївної студєнткы ставать розгодна жєна, котра приступить ку радїкальному рішіню свого problemu, ку інтєррупції. Геройка ся але по тім закроку чує як зранєнє звіря, тєрьплячє фізічнов, або псіхічнов болєстєв, кідь сі усвідомлює, же зробила грїх. В тім одношіню бы єм хотїла упєзорнити на факт, же знасилнєна жєна, котра є околнєстями донучєна забити родячий ся живот в собі, внимать свій skutок як грїх і не задумє ся над грїхом, зроблєным на ній. Нє вычїтєть нікому ніч, не глядєть причїну ставу другых, але лєм в собі і сєбє за то найвєцє крітізує і карєть. Шпєцифічным моментом в тій часті повіданя є ситуація, кідь сі Ілька в спєрхї выслухать розговор чуждїх жєн о наслідках інтєррупції і о „невьгнутости“ прїйтий штєнайскорше по такім закроку до тяжи, абы жєна не прїшла о можнєсть мати дітину. Тєгда ся з наївної і зранєной Ільки ставать мєтивована, міцна жєна з ясним цїлєм – што найскорше прїйти до тяжи, породити сына і выхєвлєвати го сама – без мужа. Еманцїпация жєны ся потім дослїдно прєявлять, кідь Ілька досправды прїйде до тяжи зо своєм платєнічнов тінєджерь-

сков ласков Яром і вирішити замовчати му тот факт і так одперти дїтвакови властного нянька. Як одважну жену ей треба внимати нелем про тото рішїня, але передувшым зато, же ся розгодне стати слободнов матірєв в средї, котра ю за то одсудить і в котрій є тот став вниманий як якась аномалія, дашто таке, што ся в почесній родині не може стати. Валал внимать Ільку нелем як скраховану штудентку, опушену жену і слободну матірє, але і як чоловіка, котрый перецінює свої сили і законито мусить на то доплатити.

По навернутю до родного краю і по народжіню сына Сватька ся Ілька упинать на свою родину і старостливість о близьких (нелем о сына, але і о хворого нянька) ся ставать змыслом ей живота. Скушености з містом і чуждіма людьми роблять з Ільки маму, котра аж надміру любить свого дїтвака і перегнано го храниць перед вшыткым. Як мама ся Ілька цалком ізолює. Жыє лем про сына. О то тяжше є про ню спознання, же сын ю ненавидить, же ей старостливість у высшій віці внимать як штось негати́вне і обмежующе ёго особну слободу і розвой. Ілька не розумить, чом ей сын не любить, кідь она му окрім основної старостливости повниць вшытко, што му на очах видить, чім сі істым способом компензує то, што в дїтинстві не дістала она сама. Сватє жадать од мамы все веце, ей ласку і старостливість ей не оплачує, наспак, поважує ей за притяж. Кідь Ілька збачить, же за синовым справованєм суть дрогы, по першій шоку з того, одкы ся до чистого валальского світа тоты омамы їды дістали, рішити ситуацію радикално, акчно і силов (фізичным знічїнем ростлины коноплі). По часї збачить, же знічіти жрїдло дрог в селі не буде постачовати, же сын ся ей очуджів омного веце і же потребує векшу зміну – в тім часї ся му снажить найти роботу і выпостовати зрдавы животны навики. В тій части повіданя ся з Ільки знову стає безрадна слаба жена, котра не докаже вирішити свої проблеми, ани проблеми своїх близьких і волить контроверзне рішїня – закличе на свого властного сына поліцію. Кідь ани то не поможе, переорьєнтує ся Ілька на одстранїня проблему в собі самій і выберать сі тыж нещастне рішїня – розгодне ся про самовражду.

Просте дївча зо села, страчена штудентка у великім місті, зранене створїня, еманціпована слободна мати, а наконець зубожена, безрадна жена, то вшытко суть тварі главной протагоністки Ільки, котра посередництвом своїх зажитків і одношїнь витварять ціле повіданя новелы М. Мальцовской – **Зелена фатаморґана**.

Контрастнов поставов ку Ільці є ей приятелька Вал. З Вал ся стрічає у вступній части новелы як з богатов успішнов правничков, котра мала то щастя, же ся нелем народила тым справным родїчам, але і свою престижну правничьку практику отворила в періодї, кідь ся на Словеньску з подобныма актівітами лем зачінало, также ей успішний pracovный живот є основов ей особного щастя. Вал є прототїпом еманціпованой, красной і добрі забезпеченой жены, котра бере од живота вшытко, што ей нукать і не може ся скажыти. Наперек тому, скоро вшыток свій час є в роботї, або в сполочности, часом сі усвідомлює свою самоту, котра „болить“.

Окрім поводу і поставлїня ся Вал до контрасту з Ільков діставать і на других уровнях – є просторїка, остріляна, самосвідоміа і под. Вдяка тому, же Мальцовска посадила Вал вдяка ей професії правнички до среды справедливости, давань тїй наоко негати́вній поставі і кладны властности. Вал ся часом задумує над тым, як помочі своїм клієнтам, в зачатках своєї роботи сі припуцать єднотливы припавы і хоче людьскы захранєвати світ. Ку пропоїно осудів постав Вал і Ільки як бывших сокласніц і сполубываючих доходить тогды, кідь ся нагодно стрїтять на уліці, причім Вал Ільку не спознать і крітично ей оцінює як занедбану жену. Приходить ей на мысль ей давный штудентський погляд о „заосталости“ простой валалчанкы, котра в животі ніч не досягне. Ілька ей але пошле своє помыселне воляня о поміч

посередництвом листу паперя, на котрім є написане вшытко о ей животі. Радикальний постой Вал ку Ільці на самый перед бранить тому, жебы дашто, што написала „обычайна“ Ілька поважовала за важне і годне ей позорности, але внутроный непокій ей наконець принутив прочітати написане і нечекано засягнути до дії. Также читателєви несїмпатїчна постава Вал ся до повіданя вертать праві на кінци, в рамках нечеканой поїнты і радикального розузлїня повіданя, кідь праві тота неприємна надута Вал захранить Ільці живот. В тім моменті ся ставать негати́вна і протиходна протагоністка поставов сїмпатїчнов, намыслена „женьска“ ся ставать захранкїнєв.

Окрім тых двох основных женьских постав ся в повіданю стрічає і з далшыма, на першій погляд менше визначныма женьскыма поставами, котры але мають при розвиваню дії своє стабільне місце і важну роль. Міджі такы поставы патрїть і сїмпатїчна Жыдївка Ганка, котра представлять одлишний і заєдно вынятковий елемент в релативно єдинородній сполочности. Ганкина вынятковость є в першій плані в ей природній красі – є то шумна русоволоска, скоро аж екзотїчна красавиця. Ёй шпецифічне поставлїня є і в тім, же милым, людьскым і ласкавым справованєм ку одшмарєваній колектівом штудентці Ілька бурять міты о злых, непрайных і шпекулативных Жыдах.

До ґрупы приятелїв главной протагоністки патрїть і постава Веркы, сусідкы зо села, котра засягує до живота Ільки в тяжкій періодї траплїя ся зо сином. Верка окрім того, же представлять вірну приятельку, охотну повісти матери круту правду о ей синові, зображує і традичну поставу в літературі писаній жемани – жену, котра барз тужить по дітині, але сама ей не може мати. І вдяка тому є Верка про Ільку опоров в часі, кідь мать зо сином найвекшы старости, затоже она сама бы дала вшытко хоць і за недобру, проблемову дітину, лем жебы заповнила порожнину в своїм серці, в душі, в хыжі. В опозиції ку Ільці стоїть нелем як бездітна жена, але і як жена, котра жыє зо своїм мужом у вырівнанім, спокійнім манжелстві, хоць і не наповненім, бо обидвоє тужать по дітині.

При характерістіці женьских постав в новелі **Зелена фатаморґана** ся треба заставити і при поставі Ільчиной мамы. Тота постава репрезентує тзв. стару школу. Як мама, підпорує свою дївку во вшыткым. Довірує ей способностям, але про істоту сі поїстить дївчин наступ до школы малов протекціов через далшу фамелію. По нещастнім навернутю Ількы домів свою дївку як справна, любляча мати підпорує, ай кідь сі усвідомлює дослїдки, главно в подобі валальского огваряня. В тяжкій ситуації дївку захранить – найде ей роботу, помагать ей з дітинов, терпить ей налады, мило ся односить ку проблематїчному внукови і кідь знає, же ю обкрадує і подобно. Ільчина мама є покорна і справодлива жена, котра сїмболїзує традиції, село і старий світ. Наперек ґенерачным розділам є про свою дївку і внука барз потребным і зьєдїняючим елементом в одношїнях.

Образ матери в новелі М. Мальцовской комплетїзує мої увагы о женьских поставах в тім тексті, затоже матірєв є Ілька, Ільчина матірє є мамов і бабков, в їх близкості жыє Верка, котрій судьба не дожычила быти матірєв, і кідь по тім барз тужыла, а треба спомянути і Вал як жену, котра про карьеру не стигла взяти на себе роль матери. Сїмболїчныма образами матери суть і мати – село і мати – природа. У звязи з матерями в тій новелі мож повісти, же переважуючіма суть негати́вны емоції – Ілька є щастливов мамов лем малу хвїльку, еднак як і ей мама, котра ся з успіху своєї дївки тішыть лем курто.

Позначкы:

- 1 Читатель на основі повіданя очекує скорше смерть сына Сватька, як ёго мамы.
- 2 Література писана женами розознавать два основны прїнципы в творчости, а то естетїку обычайности і естетїку уртерьплїня, веце позерай напр. работы Елейн Шовалтер.

Габор Адріан КАЧІНКО, Будапешт

Шлідами черехатських Русинів (3.)

(Продовження з попереднього числа.)

У XVIII і у першій половині XIX століття більшість русинського жителства припадало на низшим дружтвеним пасмом, одночасно були крипаки. Потім же межи ними з'явилися різні заняття: земледілець, слуга у обіску, слуга на маєтку, стайомні надничар. Число Русинів з того пасма вже барже росло.¹

1831. року Черехат потрафела велика катастрофа – епідемія холери. Спрам абодської грекокатолицької матичної книжки умартих теди умарла 61 особа, з того 49 зоз Абуду, 5 зоз Сендеру (*Szendrő*), 4 зоз Месешу (*Meszes*), 2 зоз Галвачу (*Galvács*) і 1 зоз Салони (*Szalonna*). Презвіска умартих Русинів шлідує: Олайош, Хронец, Берешняк, Дротош, Зоблік, Іляшко, Мишука, Хотза, Кундрак, Гомоляш, Зубрик, Барва, Гаднаї, Чонтош, Дорогі, Дудич, Медве, Ондер, Ревак, Чорни, Кралік, Герег, Бачо, Ребечак (*Olajos, Hronecz, Beresnyák, Drótos, Zólik, Ilyasko, Hótza, Kunderak, Gomolyás, Zubrik, Barva, Gadni, Csontos, Dorogi, Dudits, Medve, Onder, Revák, Csorni, Kralik, Görög, Bacsó, Rebetsák*) і велі други.²

Елек Фенеш (*Fényes Elek*) у своїм географічному словнику видатим 1851. року писав о русинських населеньох Черехату, о числу русинського жителства і о числу грекокатолицьких вирнікох. О них постоя податки і зоз періоду од 1830 – 1840. рок, але вони же не розлику у великій мири од тих зоз 1851. року. Елек Фенеш русинськими „руськими” („*orosz*”) валалами наволав валал Апати (*Apáthi* нешка *Gagyapáti*), Солнок (*Szolnok* нешка *Abauj-szolnok*), Орос-Гадна (*Orosz-Gadna* нешка *Gadna*), Кань (*Kány*), Бараконь (*Barakony* нешка *Tornabarakony*), Горні Вадас (*Felsővadász*), Перече (*Perecse*), Уйлак (*Ujlak* нешка *Abauj-lak*), Кек (*Kék* нешка *Baktakék*) і Ирота (*Irota*). Русини ведно зоз Мадярами жили у валалох: Ракаца (*Rakaca*), Вислов (*Vísló*), Нешта (*Nyesta*), Хомрогд (*Homrogd*), Гарадна (*Garadna*), Будош (*Büttös*), Долні Гадь (*Alsógagy*), Монай (*Monaj*) і Шелеб (*Selyeb*). У валале Сантчика (*Szanticska* нешка *Abauj-lak*) жило тотське жителство, у Хернадселеду (*Hernádszölled* нешка *Hernádvécse*) було національно мишане. Елек Фенеш тот валал наволав „мадярсько-русько-тотськи” („*magyar-orosz-tót*”). У тим року у 28 черехатських валалох число русинського жителства виносело 7302. У одношеню на його число зоз 1806. року, кеди их було 7487 – не вельо же пременело, але могло уж обачиц же число кус опадзе. Медзи-

тим, всекупне грекокатолицьке жителство Черехату (1064) през 45 роки поросло за 300 души.³

Зоз грекокатолицьких матичних книжок у Абуду, Гадни, Ироти і Ракаци видно же у другій половині XIX століття до тих валалох присельовало жителство зоз сиверних комитатох, та і зоз Галичини. У Абуду і Ракаци з'явили же 7 нови презвіска зоз Галичини, 13 зоз Спишського комитату, 8 зоз Шаришського, 2 зоз Гемерського і 3 фамилії мігровали тадзи зоз Земплинського комитату. По 3 нови презвіска з'явили же у Гадни і Ироти зоз Спишського комитату. До Гадни же з найвекшей часци населели зоз горнього Абауйського комитату (5), зоз Берегівського і зоз комитату Унг (по 3) до Ракаци і Хормоґду. До валалу Сакаци приселела же особа зоз презвіском Капраль (*Kapraly*) зоз Ракоція, една особа зоз презвіском Піполь (*Pipoly*) зоз Яноки (*Janok*) до валалу Шелеб (*Selyeb*). Една особа зоз меном Базил (*Bazil*) „іммігровала” до Ракаци, але же не зна одкаль походзела. У Галвачи (*Galvács*) же з'явила една женська особа – жобрачка, стара коло 30 роки, зоз Бардайова (*Bártfa*). Вона 1854. року умарла.⁴ Насельованя було і у других населеньох. О тим исную писани памятникі зоз дакселіх валалох. Напр. зоз 1864. року у Галвачу: „... – валал иснує лем 300 роки. Меню достало по хлопви зоз меном Гал (*Gál*), хтори же тадзи населел зоз горніх тотських крайох і од теди ту жителє бешедує по тотськи і пестую тотськи звичаї – свадзебни, у нагодох кресценя і хованя». У Ироти: „Тому валалу еше було назвіско Ирота, але руско-тотське жителство зоз околїска наволовало го і Ирота». У Ракаци: „IV Бела мадярський король поволал зоз окраїска Польської рускей вири, тераз грекокатолицькох, та так того жителство того походзена... жителство хвильково ище еше зоз руско-тотським язиком бешедує.”

1869. року у Києве бешнела епідемія холери і сцигла до Угорської преїг Галичини, але наймоцнейше нападла жителство ей сиверо-східних комитатох і „нашивела” тиж і Черехат. Спрам урядових податкох, у Угорської (з винїмком Горватської, Славонії і скорейших Граничних крайох), од початку януара по кєнец октобру похорели же 433 295 особи, а число жертвох 183 549.⁵ Межи жертвами тей епідемії холери бул і мой чукундідо Михаль Каченко (*Kacszenko Mihály*), жител Абуд-Киралькуту (*Abod-Királykút*).

Спрам пописованя жителства 1880. року у Ракаци зоз 684 пописане 413 жи-

теліох русинської націоналности, у Каню зоз 285 – 182 і у Гадни зоз 392 – 261.⁶ У поредзеню зоз податками зоз 1851. року тоті податки указую на досц смутну слику. У горе спомнутих населеньох число грекокатолицьких Русинів, у поредзеню зоз вкупним числом жителства, зменшало же за 20 – 27%. У Гадни і Каню вкупне число жителіох зменшало же за 30 – 40%. Можливо же же одреджене число жителіох виселело до векших населеньох, та і преїг океану, пре вигіднейші условия живота. Но, як причина такого зменшаня числа жителіох тиж так може буц і епідемія холери 1873. року.

1896. року Шаму Боровски (*Borovszky Samu*) у своїх пописох русинське жителство учишлел, т. є. наволав их Тотами, як і валали у хторих жили учишлел до тотських. Так тотське жителство з найвекшей часци представляло жителство Гадни (84%) і Каню (зоз 250 жителіох – 170), у Хернадселеду і Вислове. Коло половини жителства дакселіх валалох представляло твл. тотське жителство: у Абауйсолноку (43%), Абуду, Ироти і Ракаци. У меншини було у Перечу (36%), Абауйлаку (1/3), Горнім Вадасу (1/4), Будошу (15%) і Торнабараконю (12%). Кеть бул валал у хторим же бешедовало по мадярськи. Валали Горні Гадь, Гадяпати, Хомрогд, Пустарадвань і валал Шелеб учишлел гу мадярським валалом.¹⁰

Попис жителства Угорської зоз 1910. року зазначел менші групи русинського жителства, напр. у Каню (33) і у Перечу (63). Попис жителства зоз 1920. року, медзитим, указало необчековане пороснуце числа Русинів. У Каню, зоз вкупного числа жителіох – 211, 42-ойо же вишнело же им мацеринський язик русинський.¹¹

У децембру 1918. року у крайох населених зоз Русинами – Подкарпатю – була формована твл. Руска Країна (*Ruszká Krajna*), як аутономна територія. Регулованє статусу русинського жителства у Абауй-Торновським, Шаришським, Спишським і Земплинським комитату остало нерішене по подписованє мирового спорузумея. До рамикох компетенції русинської Червеней ґарди, хтора формована 9. і 12. априла 1919. року, припадала і націонална безпечносц тиж і русинського жителства Абауй-Торновського комитату і валалох Горні Вадас, Гарадна, Саразек і Кань. Урядови язик бул би русинський,¹² та би так можебуц помогнул збудзиц русинське націоналне чувство. На кєнцу уведзене аутономії Рускей Країни претаргнуте і 16. априла і 5. мая є онеможлівена зоз русинску та ческу политичну интервенцію.

Од 1930. – 1989. русински народ не учествовал у попису жительство Мадярскей. Наприклад, у Комлошки их учишльовали ґу словацкому жительству. Медзитим, постоя докази же у тим периодзе исновали Русини, хторих наволовали Тотами и бешедовали зоз своїм языком. За приклад наводзим мена даскеліх особ: 1950. Тереза Сикора (*Szikora Teréz*), хтора бешедовала и зоз абодску и зоз ракацску бешеду,¹³ 1952. року Тереза Лешко (*Leskó Teréz*) – 78-рочна (Абауйсолнок), Янош Бур (*Bur János*) – 84-рочни (Ракаца) и Ленор Береш (*Béres Lenor*) – 39-рочни (Абод), 1966. жена Байноци Яноша (Яношаня, *Bajnóczi Jánosné*) – 75-рочна народзена у Вислове (Ракаца)¹⁴, 1985 – 1988. Бурне (Бураня) Ана Торбай (*Búrné Torbaj Anna*), Янош Югас (*Juhász János*) зоз Ракаци, Лукач Кондаш (*Kondás Lukács*) зоз Вислова, Лайош Барна (*Barna Lajos*) зоз Торнабараконю, Киштотне Розалия Маїк (Киштотаня, *Kistótné Majik Rozália*), Кишида Вероника (*Kisida Veronika*) зоз ґадни, Дротошне Елеонора Биреш (Дротошаня, *Drótné Béres Eleonóra*), Мария Павлович (*Pavlovics Mária*) зоз Абоду и Йожеф Карпати (*Kárpáti József*) и Лайош Вашко (*Vaskó Lajos*) зоз Ироти. Шицки вони уж були стари. Бешедовали по русинско-лемковски (Абод, ґадна, Ракаца). Знали шпивац народни шпиванки и модліц ше на мацеринским языку.¹⁵

Церковни памятники черехатских Русинох

Векшина Русиных грекокатолицкей вири. Їх предки жили на території Стредней Европи дзе ше дотикали римски и византийски (гречески) церковни ритуали и дзе 1595. року у Польскей подписана Брестовска Уния. Потим на території Угорскей, спрам подписованя Унґварскей Унії 1646. року у Ужгороду (*Ungvár*), восточно-греческа церква Русиных приключела ше ґу церковней Унії зоз Римом. Од теде и у Угорскей снована унияцка грекокатолицка церква зоз центром у Ужгородзе, а потим у Мункачове (*Munkács*).¹⁶

Парохії зоз греческим ритуалом у Черехату сновани ище у XV односно XVII століттю. Спрам записох Михаля Лучкая (*Lucskay Mihály*), историчара Русиных, у ґадни грекокатолицка церква исновала ище у XV століттю.¹⁷ У Вислове 1620. року, у Бактакеку 1680., у Ракаци 1619., у Торнабараконю 1648., у Абоду 1694. року були сновани грекокатолицки парохії.¹⁸ Тоти валали – зоз винімком Абоду и Ракаци – остали пусти ище 1715. року. По Сатмарским миру 1711. року русински населенци умножили число черехатского жительство. Населенци грекокатолицкей вири, зоз власними материялними моцями, односно зоз помоцу феудалцох, зоз древа будовали своєю церкви. У Абауй-

солноку початком 1720. року вибудована церква зоз букового древа, а обновена була 1758. року.¹⁹ У Абоду, медзитим, 1710. року подзвигнуте место за почитоване Бога.²⁰ У Ракаци, на месту твердині, хтора зруйнована у XVI століттю, 1720 – 1721. року зоз каменя вибудована церква наместо скорейшей каплички з древа. Тото место, захищене з муриками твердині, грекокатолики тиж вибрали и за место свойого теметова. У Хомроґду церква зоз древа исновала од 1775. року.²¹

Спрам попису вирнікох мункачовского грекокатолицкого владичества, у Черехату церкву з каменя мали лем у Ракаци. У Абоду, ґадни, ґарадни, Каню, Кеку, Солноку, Вадасу и Вислове, педик, церкви вибудовани були зоз древа. У Абоду, Ракаци и Вислове вирніки у велможу орали и знімали род и так заробени пенєж давали своїм парохийом. У каждой парохії, попри пароха, служел и єден дзяк. Вони жили зоз єдней трети заробку пароха.²² 1747. року у Ракаци пописана церква вибудована зоз каменю, у Абоду запусцену церкву, у ґарадни церкву зоз древа стреней велькосци, у Горнім Вадасу, ґадни, Кеку, Солноку, Каню и Вислове були пописани церкви зоз древа.²³ Лем у Абоду, Ракаци и Торнабараконю грекокатолицки парохії сновани скорей, а у других валалох у другой половки XVIII століття: Горні Вадас (1750),²⁴ Ирота (1757), ґарадна (1758), Вислов (1761), Бактакек (1780), Хомроґд (1783), ґадна (1788), Кань (1788), а у Абауйсолноку на початку XIX століття (1828).²⁵

(Продовжіня в далшім числі.)

Позначкы:

- 1 Rakaczky István (szerk.): *A Cserehát turistakalauza*. Miskolc, 1998, c. 71.
- 2 Abodi gk. egyházi halotti anyakönyv (1824-1895), filmszám: A 4606, Magyar Országos Levéltár.
- 3 Fényes Elek: *Magyarország geographiai szótára*. Pest, 1851.
- 4 Görög katolikus egyházi anyakönyvek, filmszám: A 4606 (Abod), A 4621-A 4622 (Gadna), A 4669 (Rakaca), A 4632 (Irota). Magyar Országos Levéltár.
- 5 Pesty Frigyes: *Borsod vármegye leírása 1864-ben*. Miskolc, 1988, c. 128.
- 6 Исте тото, с. 392.
- 7 Pesty Frigyes: *Borsod vármegye leírása 1864-ben*. Miskolc, 1988, c. 261.
- 8 A kholera elterjedése 1873-ban. Vasárnapi Ujság. 1874. márc. 8. XXI. évfolyam, 10. szám. 150.
- 9 Paládi-Kovács Attila: Kárpátukrán telepek Észak-Magyarországon. In Kunt Ernő, Szabadfalvi József, Viga Gyula (szerk.): *Interetnikus kapcsolatok Északkelet-Magyarországon*. Miskolc, 1984, c. 133.
- 10 Borovszky Samu: *Magyarország vármegyéi és városai. Abauj-Torna vármegye és Kassa*. Budapest, 1896. Arcanum DVD könyvtár IV. (Elektronikus dokumentum) és Veres László: Borsod megye etnikai arculatának változásai a 18. század első felében. In Kunt Ernő, Szabadfalvi József, Viga Gyula (szerk.): *Interet-*

nikus kapcsolatok Északkelet-Magyarországon. Miskolc, 1984, c. 34.

- 11 Paládi-Kovács Attila: Kárpátukrán telepek Észak-Magyarországon. In Kunt Ernő, Szabadfalvi József, Viga Gyula (szerk.): *Interetnikus kapcsolatok Északkelet-Magyarországon*. Miskolc, 1984, c. 133.
- 12 Fedinec Csilla: Iratok a Kárpátaljai Magyarország Történetéhez 1918 - 1944. In *Fontes Historiae Hungarorum 2. / sorozatszerk.: Varga Sándor. Dunaszerdahely, 2001, c. 33-38. Vö. Magyar Törvénytár. 1918. évi törvények és néptörvények. Budapest, 1919, c. 214-215.*
- 13 Király Péter: A nyelvkeveredés. A magyarországi szláv nyelvjárák tanulságai. *Studia Ukrainica et Rusinica Nyiregyháziensia 7.* (Nyiregyháza, 2001), c. 219-220.
- 14 Исте тото, с. 158-160.
- 15 Zsíros Miron: *Élő felföld I.: demográfiai-etnográfiai útleírás*. Budapest, 1996, c. 133-135. és Zsírosné Jobbágy Mária, Zsíros Miron: *Ruszin szigetek Észak-Magyarországon*. In *Az interetnikus kapcsolatok kutatásának újabb eredményei*. Miskolc, 1996, c. 295.
- 16 Hattinger Klebaskó Gábor: *Magyarországi ruszinok*. Budapest, 1998, c. 5.
- 17 Sasvári László: *Ruszin hagyományok görögkatolikusságunk néprajzában*. Budapest, 1996, c. 29.
- 18 Sasvári László: Ortodoxok és görög katolikusok együttélése Észak-Magyarországon a 18-19. században. In Kunt Ernő, Szabadfalvi József, Viga Gyula (szerk.): *Interetnikus kapcsolatok Északkelet-Magyarországon*. Miskolc, 1984, c. 156. és Sasvári László: *Ruszin hagyományok görögkatolikusságunk néprajzában*. Budapest, 1996, c. 14-29.
- 19 Kárpáti László: Az egykori abaújszolnoki görög katolikus fatemplom Myskovszky Viktor rajzain és az egyházlátogatási jegyzőkönyv alapján (1876, 1877). In Veres László, Viga Gyula (szerk.): *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve. XXXVII.* Miskolc, 1999, c. 681.
- 20 Sasvári László: Ortodoxok és görög katolikusok együttélése Észak-Magyarországon a 18-19. században. In Kunt Ernő, Szabadfalvi József, Viga Gyula (szerk.): *Interetnikus kapcsolatok Északkelet-Magyarországon*. Miskolc, 1984, c. 156.
- 21 Sasvári László: *Ruszin hagyományok görögkatolikusságunk néprajzában*. Budapest, 1996, c. 27-30. Vö. Rakaczky István (szerk.): *A Cserehát turistakalauza*. Miskolc, 1998, c. 270.
- 22 Udvari István: A munkácsi görög katolikus egyházmegye lelkészsegeinek 1741. évi összeírása (Cserehádi és zempléni esperei kerületek). In Veres László, Viga Gyula (szerk.): *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve. XXXVII.* Miskolc, 1999, c. 538.
- 23 Ember Győző (szerk.): *A munkácsi görög katolikus püspökség lelkészsegeinek 1747. évi összeírása*. Regnum: egyháztörténeti évkönyv 1944 - 1946. VI. kötet. Budapest, 1947, c. 102-103.
- 24 Kisfalusi János: *A szép Cserehát*. h. n., 2002, c. 29-34.
- 25 Sasvári László: Ortodoxok és görög katolikusok együttélése Észak-Magyarországon a 18 - 19. században. In Kunt Ernő, Szabadfalvi József, Viga Gyula (szerk.): *Interetnikus kapcsolatok Északkelet-Magyarországon*. Miskolc, 1984, c. 155-156. ■

З видавничой полицкы БОГДАНА ГОРБАЛЯ

(Bogdan Horbal, *LEMKO STUDIES: A HANDBOOK. East European Monographs*, Distributed by Columbia University Press, New York, 2010; стор. 706, ISBN 978-088033-639-0.)

То незмірні цінна, аж і для таких, як я, „знавців“ англійччини книга. Книга, повідам, бо то з гором 700 стран академічного формату, з барз вмістним шрифтом (основний текст – таймс десятка, приписы – девятка). Книга, речы бы, настольна, гейбы енциклопедия. А і є то свого роду енциклопедия, підручник (*handbook*) підручна книга, до котрой хосенно сігати заєдно. Мам наразі на мысли тых, што сидят на штоден при наших справах, пишут, інформуют во всяких родах масмедий. При помочы той книги мож вшыткы нашы о нас знаня сконфронтувати, зревідувати, доповнити. Але преці не лем для „сидячих“ в темі, а може передовшыткым не для таких, цінна є тота книга. В англійччині – отже для шырокого світа розмысли написана (як перша – тіж в англійччині – едичия *Encyclopedia of Rusyn History and Culture*, в котрій тіж ма- чал пальці **Богдан Горбаль**). Жебы оний шырокий світ мал можніст выполнити білу пляму, яком сме для него мы, Лемкы.

Автор во властивий собі спосіб (знаме писаня Горбальове од двадцетых з гором років; пером спілпрацувати з нами, сидіти в лемківських справах зачал уж в „*Голосі Ватры*“) представлят Лемків, Лемковину во вшыткых можливых аспектах, вываженим, науковим, сухим, в добрым розумлію тото слова языком. Надтыркую о тым, бо на простори років Горбаль бывал і „душещипательний“, з видимом дозом патріотичного залюблїня. Але тамто было для „*Бесіды*“, „*Лемківського Річника*“ (і не лем). Ту маме уж засидженого (тіж в добрым розумлію) „Англьосаса“, з долголітнім резидуваньом в *The New York Public Library*, конкретного, вываженого, досвідченого – хоц все іщы преці молодого – науковця.

А што же заправды конкретні вміщат Горбальова праца? Найхосенніше, особливі для осіб конкретні заінтересуваных тематиком, буде за шором передати зміст. Книга ділит ся на штири основны части, з доданыма залучниками (о котрых іщы окреме слівце ниже) і індексом. І так:

– I част – **Джерела інформацій о Лемках** – вміщат бібліографію, архівы, книгозбірні, періодичны видавництва, Інтернет.

– II част – **Територія** – географічний ескіз, уформування терену, геологія, натуральны богатства, условія гидрологічны, климат, флора, фауна, охорона природы, туристыка і рекреація.

– III част – **Люде** – населіня, назовництво (істория мена Лемко, імена і назвиска, топографічны назвы), язык (головны прикметы языка, поточний язык, языкова проблематика), література, культура (ритуалы, звыкы і віруваня), штука і архітектура (різба в дровні, малярство і іншы образы штуку, одяг і декорацийна штука, архітектура), охорона культуры, професии, фахы і промысл, релігія і релігійне жытя (введіня християнства, церковна унія, унійна/грекокатолицка Церков під пануваньом Австрії, релігійне жытя, осьвіта священників, поворот до православія та Апостольска Адміністрация Лемковины, церковне жытя в час II Сьвітової Войны і падіння церковных структур та час по переселіню), едукация, емігра-

ция (найвчасніша еміграция, Лемкы в Пілнічній Америці і їх першы організації, I Сьвітова Война і повоежны політычны активности, твориня лемківських організацій, Лемкы в Канаді), релігійны квестии в Пілнічній Америці (грекокатолицка Церков в США /русиньскій провід, українській провід/, грекокатолицка церков в Канаді, православна Церков в Пілнічній Америці).

– IV част – **Істория** – загальне пізнаня на історію, пре- істория і давны події, середньовічне осадництво (выданы джерельны материялы, обічна література), од XIV до XIX столітя (выданы джерельны материялы, обічна література, економічны проблемы, войны, збійництво, реформация, Барска Конфедерация), пануваня Австрії (1772 – 1914) (за- гальне пізнаня на Галичину, економічна квестия), I Сьвітова Война (войсковы операції, жытя в реґіоні), Лемківска Республика 1918 – 1921, Мирна Конференция в Парыжи, роки од 1921 до 1939, II Сьвітова Война (жытя в реґіоні під нацистском окупацийом, партизанскій рух, освободжыня), выселіня в 1944 – 1946 роках [автор хоснує „переселіня“ – Resettlements], Лемкы на Україні, выселіня 1947 рока, період в ПНР (PRL) 1947 – 1989 років (етнічны квестии /українська ориєнтация, русиньска ориєнтация/, соціологічны квестии, лемківскій реґіон по выселінях), Лемкы в демократичній Польщи (1989 –) (етнічны квестии, лемківскы організації, політыка).

В працы введено величезне число – 1906 приписів, які становлят пребогату бібліографічну копальню. Автор переслідил і дослідил вельодержавны і вельомовны джерела, до яких до- терти виділо бы ся нам смертним неможливым. Знам, гнеска барз помічний є Інтернет, але вшытко єдно то титанічна пра- ца.

І іщы обіцяне слівце о залучниках – неоцінених і для неанґліцкомовных. Є то окрема бібліографія, поділена на штири розділы:

– працы (опрацуваня, дописы) о веце як штирьох селах;

– працы о окремых лемківських селах (ту подано в поазбучным порядку села Лемковины і дотычну їх бібліографію, о кілко така істнує); на марґінесі повім, же-м нашол допис о своїм селі – Білцареві, о котрым єм не знал, хоц издавничу позицію, котра го вміщат... мам в своїй бібліотеці;

– лемківскы оселі в Пілнічній Америці (ту богата є передовшыткым Лемко-Союзівска бібліографія);

– лемківскы оселі в Західній Польщи.

Книгу вінчат індекс, што є нормом для науковых прац. Можеме, можете ту (а кед ту, та серед книги) найти себе, кед сте достатньо творчо писали о Лемках, о Лемковині.

Дякую Авторови за труд, во своїм і нашим імени. Дякую Карпато-Русиньскому Дослідньому Центрови, же мі книгу прислано. І Вы, думам, можете тоту книгу мати, лем напиште на адрес:

**Carpatho-Rusyn Research Center, inc.
1026 Vermont Avenue
Glassport, Pennsylvania 15045-1737, USA**

Др. Гайналка ФІРІШ, ПгД., Універзіта Лайоша Етвеша в Будапешті

НЕ СКРУЦЮЮЦИ ЗОЗ ГЛАВНЕЙ ДРАГИ – ШЛІДИ ЗОЗ ПРЕШЛОСЦИ (1.)

Концом 2009. року була сом на єдним кратким путованю у Восточней Словацкей. Восточну Словацку сом нашивйовала и скорей и знала сом и теди же предки бачванско-сримских Руснацох, та можебуц и мойо предки, дакеди давно жили у гевтих крайох. Медзитим, од кеди ше занімам зоз презвисками Русиных, иншак патрим на тоти краї, хтори Русини зоз дакеди воланей Долней жеми волаю свою Горніцу. Горніца за мнє од теди постала иншаке, яснейше, одредзенше и територіялно вельо ширше поняце. Територія Восточней Словацкей лем єдна часц тей Горніци. У децембру 2009. року нашивела сом лем тоту часц Горніци и єй часц у Мадярскей, але лем у переходзе. Не скруцююци зоз главней драги – teraz познаваюци етимологию населених местох того краю у хторих у прешлосци жили вельо вецей Русини. З легкосцу сом препознала два валали през хтори зме переходзели не скруцююци зоз главней драги – зоз чиїх назвох виведзени даскельо презвиска бачванско-сримских Русиных. Мнє особне було окреме дожице обачиц и препознац тоти места и назви, хтори сом познала зоз литератури, през хтори сом и скорей переходзела, але сом их „не препознавала”. Но, тоти валали уж не випатраю так як випатрали скорей вецей як два и пол століття кеди их предки населенцох до Керестура и Коцура зохабели. Там уж од давна жию други иншаки людзе.

У дакедишнім Земплинским комитату у бувшей Угорскей – нешка на території Восточней Словацкей, юго-восточно од варошу Михаловци – по словацки *Michalovce*, по мадярски *Nagymihály* – находзи ше валал Търговиште – урядово по словацки: *Trhovište*. Тот ойконим калк зоз мадярского назвиска *Vásárhely*, хтори ше у писмених памятникох спомина ище 1220. року под мадярским меном *Vásárhel*. Каждє населєне чия назва виведзена зоз меновніка *vásárhely* (= вашарище) у чаше феудализма було место на хторим ше отримовали вашари, за хтори ше у стреднім вику доставало окреми кральовски дошлебодзєня же би ше там у одредзеним часовим интервалу могли зисц тарговы зоз свою робу на предай и купци. Таки дошлебодзєня доставали, або шлебодни вароши, або велможєве же би на своїх маєткох тримали вашари (Kiss 1988 I: 739). Спрам того мож предпоставиц, же Русини, хтори преселєни до Бачкей, а хтори нешка ноша презвиско *Вашаргелі*, походзєли праве зоз того

валалу. *Вашаргелі* презвиско хторе исновало лем при бачванско-сримских Русиных, але и при нїх вимарло. Презвиско *Vásárhelyi* у мадярскей администрації єзистує ище од 1388. року, кед у комитату Силадь (*Szilágy*) записанє мєно *Vasarheli Gerew*. Презвиско виведзєне зоз ойконима *Vásárhely* и суфикса *-i* (RMCSNSZ: 1128) за творєнє презвискох, а хтори указую на походзєнє (Kniezsa 1949: 100). На території историйней мадярскей держави постояло вецей населєня, хтори виведзєни зоз назви места за отримованє вашарох – *vásárhely*, то комитати: Бихар (*Bihar*), Чонґрад (*Csongrád*), Добока (*Doboka*), Харомсек (*Háromszék*), Колож (*Kolozs*), Марошсек (*Marosszék*), Вєсприм (*Veszprém*), Зала (*Zala*), Земплин (*Zemplén*) (RMCSNSZ: 1128). Преходзаци през валал *Trhovište*, глєдала сом даяки шлїди Русиных, але, кед же их и єст, зоз авта их не видно. Урядово знаки нєт же ту жию и Русини. Табла єдноязична – словацка. (Опрез населєньох у хторих жию Русини табли двоязични – спрам предписаньох Европскей Унії.) Зоз главней драги видзєла сом вельо угльово чарни власи жєнох и то не лем у тим валалє, але и у велїх других у Восточней Словацкей. Чи ше на место Русиных присєлєли Циґанє? Интересантно же кед слухам висти на мадярскей телевизії и кед ше спомина край у хторим дакеди жили Русини, такої там прейґ граніци зоз Словацку (хтору дзєкуюци Европскей Унії уж не видно, а хторей дакеди, под час Австро-Угорскей монархії нє було), а у шлїдох их єст и нешка, висти вше гуторя о даяких проблемох зоз тоту националну меншину. О Русиных ше нїґда нє бєшєдує. Русини ше зоз гевтих крайох – зоз Горнєй жеми сєлєли на Долню жєм прєто, же там уж нє мали жеми обраблєц, прє худобу хтора их знашла по загартушованю Ракоцийового повстаня. О мирним, роботним народу нїґда нєт висти, але анї нє оставаю шлїди за нїма кед их замєня други людзє у валалох хтори вони, прє глєданє роботи и лєпшого живота, зохабели. Тот процес у Восточней Словацкей тирва и teraz. Од познатих сом чула, же велї, без роздумованя, одходзє до иножємства глєдац роботу, бо єй там нєт за шицких.

Такої прейґ граніци, у Мадярскей ище єдєн валал – *Bodrogkeresztúr* (= Бодроґски Керестур) зоз хторого, по шицким судзаци, на половки XVIII століття Русини висєлєли до Бачкей, та и тот валал єдєн зоз тих зоз Горніци, одкадз ше предки бачванско-сримских

Русинок виселели. За собу у тим валалє можебуц зохабили даєдно презвиско, хторе звучи по славянски, по русински, а зоз собу вжали презвиско, хторе шведочи о мену валалу, зоз хторого ше рушєли до Бачкей. При бачванско-сримских Русинок у прешлосци було аж три презвиска виведзєни, найвироятнєйше, зоз того ойконима. Тотї презвиска шлїдуюци:

Керестури – презвиско хторе при бачванско-сримских Русинок уж вещей нє жиє, а при других Русинок ані нє постої. Тото презвиско у мадярским язїку виведзєне зоз ойконима *Keresztúr* (< *keresztúri* ~ *kereszturi*) и зоз посєсивного мадярского суфиксу *-i*, зоз хторим ше означовал житель места *Keresztúr* або особу, хтора зоз нього походзи. На території историйней мадярской держави у 25 комитатох постоляли 52 населєня чийо назви виведзєни зоз слова *keresztúr* (RMCSNSZ: 584). У Арпадовим часу (XI ст.) сновани велї населєня зоз тоту назву, бо тєди могло, окрем даякому святому, валалску церкву пошвєциц и Святому Крижу Господньому, та и валал по ньому достал мєно (Kiss 1978: 48). Валали за хтори мож предпоставиц жє зоз нїх могли походзиц бачванско-сримски Русини то три валали, хтори ше находза у Боршодско-Абауйско-Земплинским комитату: *Bodroghkeresztúr* (< 1239. *Keresztúr*, хтори у прешлосци припадад гү Земплинской жупанїї + *Bodrog*, притока рики Тиси) (Kiss 1978: 115), *Hejőkeresztúr* (< 1332. *Kerezhur* + *Hejő*, притока рики Тиси) (Kiss 1978: 270) и *Sajókeresztúr* (< 1388. *Kereztur* + *Sajó*, притока рики Тиси) (Kiss 1978: 554). Презвиско *Keresztúri* при Мадярох фиксованє 1447. року, а записованє є през историю и у местох, у хторих жили и Русини у историйней мадярской держави: 1609. *Kereszturi* у Угочским комитату, 1720. *Martinus Kőröszúri* у Бєрегове, *Andreas Kereszturi* у Кошицох, *Keresztury István* у Земплинским

комитату. Презвиско *Керестури*, з оглядом на тото жє при других Русинок нє постої, можлїво жє виведзєне аж по прєселєню предкох бачванско-сримских Русинок на Долню жєм зоз места походзєня. Виведзєне є зоз назви места, зоз мадярским суфиксом. Лєксична основа того презвиска мадярская, почим у їх язїку мадярскому мєновнїку *kereszt* одвитує руске *криж*, а подкарпатскому русинскому *крєсть* (Csorey 1883: 160). Мєдзитим, мадярски мєновнїк *kereszt*, зоз хторого виведзєни ойконом, а зоз нього презвиско славянизм, хтори походзи ищє зоз найстаршого славянского лєксичного пасма – старосл. *крѣсть* (= лат. *crux*) (Kniezsa 1974 I: 263). Тото слово до мадярского язїка пришло зоз даєдного южнославянского або зоз русийского язїка зоз постреднїцтвом церкви, т. є. церковнославянского язїка и то твл. блукаюцє слово. У праславянским язїку мєновнїк *крѣсть* походзи зоз готского язїка (< мєновнїк **krist* або < особнє мєно **Krist*), а конєчнє, т. є. початнє жридло того слова то грєческє особнє мєно *Kristos* (Zaicz 2006: 400-401). Мєновнїк *keresztúr* у мадярским язїку виведзєни так, жє гү тому славянизму додати мадярски мєновнїк *úr* (= пан, Господь), чийо першобутнє значєнє було "владар", а у XII столїтю то була титула додзєльована кральовским герцєгом (принцом) (Kniezsa 1974 II: 967). У єдним попису фамилїйох, односно хлопох, перших присєлєнцох до Руского Керестура, хтори там окончєни 1770. року находзимє мєно *Франьо Керестури*, жителя Пап шора (Лабош 1979: 71). Зоз такого попису хлопох, хтори окончєни и у Коцурє 1763. року, видно жє тото презвиско у Коцурє нє исновало мєдзи першими присєлєнцями (Лабош 1979: 80-83).

(Закінчїня в далшїм чїслї.)

Мирон ЖИРОШ, Мадярьско

МАЛЯРЬСКА ТВОРЧОСТЬ – ЗЕРКАЛО НАРОДНОГО ЄСТВА

(К 80-єм рокам од народжїня Володимира Микиты з Ужгорода.)

Звїчнити жывот: душу, вызор і думку, край, дїм і дїятельство свого народа Підкарпатя – Всевышній дар, земска гєніалность! З народом треба жыти, спознавати го, порозумїти му, пережывати з ним, одчувати єго бїль і трапїня, тужбу і щастя, смуток і радость! Треба го любити! Аж потїм воскреснє властна мїць – такый свїй народ звїчнити у малярським творчїм дїлї, креатївнїм, властнїм, правдївїм! Так створєнє дїло – зеркало народного єства! Вытворєнє творчє умєлєцькє дїло як талант маляря – створєный навїкы памятник своему народу і єго будучїм поколїням!

Володимир Микита, сучасный русиньскый маляр Підкарпатя, народив ся 1. фебруара 1931

року. Вихований у селі Ракошино у Мукачовському районі, на малім полі, узкій борозді, але в широкому просторі карпатських верхів, но зо своїм ділом перевершив і Петрос, і Говерлу. Жителям планети Земля подаровав народний живот Стріберной землі, закарпатського хлібороба, газды і будователя, як і їх випродукованы блага про тіло і душу. На його малюнках райбання на потоці, оберання яблук, роботи на полі, представене рано на газдівстві ... Ту ягнятка і кізлятка, діти, але і коза найвдячніша хранителька, што родить дитський сміх і радість ... Не выхаблять ани свято при народжіню внука, здолавання періпетій живота, смуток матери при осамочіню, одход до храму, деревяны церкви, Квітну неділю, та і досягнутя порогу вічності!

Академік Володимир Микита, Народный умілець України, лавреат Премії Александра Духновича за визначне діло про русинський народ (2001), лавреат Національної премії України Тараса Шевченка (2005), оцінений многыма честныма узнаннями і діпломами почас многых років – у тім році ославив свої 80. народенины. Ославив їх работов і скромно з ретроспективнов выставков малюнків в Ужгородському областнім музею уменія, отворений 1. фебруара 2011 року, праві на його юбілей. Представлять свої ранні полотна, як і тоты, што їх недавно закінчив.

Юбілант творчо жыє свій каждоденный живот, але з властным познанєм, же є сыном Пікарпатья і свого народу, якого живот і судьба є і його судьбов. То: робити, з властнов усилуновствів творити, звичнєвати природу, тутешій

народный живот і його творчость у вшиткых його областях, представляти го і в смутку, і в радостях, зафіксувати го і охабити потомкам на вічны часы.

Спознаши творчость Володимира Микиты, підтверджую, же досяг жаданий ціль. Прикрашать го найвысше державне оцініня, є академіком, рядным членом Академії уменія України.

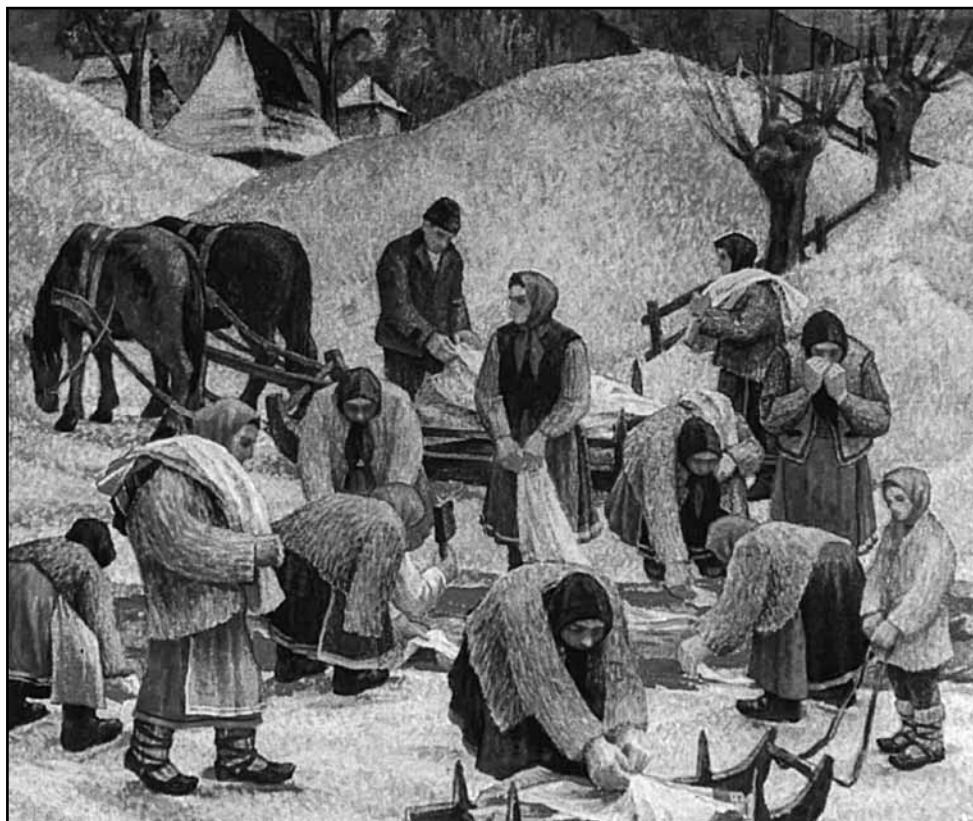
Намалєвав стовкы і стовкы умельцкых творів. Выставки, самостатны і колектівны, у веце як десяткх державах світа – Чині, Японії, Канаді, Росії, Франції, Італії, Булгарії, Мадярії ... Его творы ся находят у Київській національній універзиті Тараса Шевченка, у фондах Міністерства культуры Росії, Міністерства культуры і туристікы України, Союзі художників Росії, Національнім союзі художників України, у веце як пятьдесяткх музеях і галеріях України, Росії, Литвы, Словакії,

Німецька, Мадярії, Венезуелы, але і в Панчеві в Сербії, як і в приватных збірках у різних державах на світі.

Тоты творы, што зросли з автором, обнимають і оплоднюють і його душу, і збогачують єство нащівиків, їх властне познаня о своїм краю, людях і їх животі, находит ся в авторовій властній галерії – збоку при ательєрі у властнім домі в Ужгороді.

Честь попозерати чаровны малюнкы (портреты, фігуралны композиції і закутя природы), класіку підкарпатської школы малярства, може попозерати каждый, кого фасцінує творчость юбіланта.

Веце чорно-білых і фарєбных фотографій малюнків Володимира Микиты суть представлены вдяка авторови і в монографії **Мирона Жироша „Бачванско-сримски Руснаци дома и у швецє 1745 – 2005“, в V. і VII. томі.**

• Володимир Микита: На потоці райбали, олій, 2001.

Мгр. Михайл ДРОНОВ, председа Клубу Карпатської Руси при Русиньскім землячестві
„Карпатская Русь“, Москва

Російський русиніста – о языку Русинів Сербії і Хорватії

• Молодий російський
русиніста – Вячеслав
Чарський.

В марці 2011 в підмосковськмі місті Щолково вышла научна монографія Вячеслава Чарського „Русинский язык Сербии и Хорватии в свете языковых контактов: Лингвогенетический аспект“.

Професіональним русиністам є тото мено добрі знаме. Чарський написав про русиньскы видання ряд серьєзных статей, присвяченых русиньскому языку – в першім ряді єго самобытному бач-

ваньско-сримському варіанту, котрый він назвав южнорусиньським. На кінці року 2008 молодой ученый (рік народжіння 1982) обгаєвав на Філозофічній факулті МГУ ім. Ломоносова кандидатську дисертацію, котра ся стала основов єго книги.

О фундаменталнім характері роботи В. Чарського свідчить уж обем єго монографії. Зо вступом, заключінєм, списком істочників, бібліографіов і приложеныма доповнінями она мать 347 сторінок. Основу монографії творить пять капітол: 1. Проблем генезы южнорусиньского языка і пути єго рішання; 2. Теорія і методіка бадання южнорусиньского языка в світлі генетічної контактології; 3. Міджіязыкова релевантность і лінгвогенеза южнорусиньского языка; 4. Ареална релевантность і генеза южнорусиньского языка; 5. Внутриязыкова восточнословацька релевантность і локалізація діалектної бази южнорусиньского языка. Цінным доповнієм книги є шість мап, котры приправив Чарський зо своєв женов Александров.

Автор розаналізовав признакы „бачваньско-руського“ языка в єго розвитку в минулости і в сучасности. Чарський вірогідно доказав, же в основі той русиньской речі стоять два сістемны генетічны компоненти – виходословацькы діалекты в околї-

ці Требішова і Пряшова (земплінскы і шарішскы – позн. ред.). Притім в генезі языка Русинів Сербії і Хорватії є слідный і вплив карпаторусиньскых діалектів (хоть тот вплив є скромный). Нечеканым выслідком бадання Чарського были обявлены звязи южнорусиньского языка зо середньословацькыма говорами Гемера.

Інтересным є факт, же при написаню роботи В. Чарський активно конзултовав з ведучіма шпеціалістами в области славянської філології. Велику поміч му дав знамый московський словакіста проф. Др. Константин Ліфанов, др. н., котрый був начным конзултантом Чарського. В Передслові ку книзі автор тыж высловлює вдячність многым далшым російським і заграничным колегам, в тім числі лінгвістам із Сербії – проф. Др. Михайлови Фейсови, проф. Др. Юліанови Рамачови, Мгр. А. Рамачови, С. Оросови, Мгр. Г. Медешіовій, В. Малацкови, Др. Д. Мірічови і лінгвістам зо Словакії – доц. ПгДр. А. Плішковій, ПгД., з Інштитуту русиньского языка і культуры Пряшівської універзіты, і проф. ПгДр. Ю. Ванькови, к. н., з Філозофічної факулты Універзіты Конштантина Філософа в Нїтрі.

Вслідкы бадання Чарського наісто будуть хосенны на высвітліня походжіння языка бачваньскых Русинів і скінчіння з політичныма шпекуляціями односно української бази языка Русинів Сербії і Хорватії. На шкоду є лем дуже малый наклад публікації – лем 100 екземплярів.

Проф. Др. Йозеф ТЕРЕК, к. н., Кошіці

Амішы суть в Америці і дале популярны

Чоловік, котрый не жыє довго або тырвало в Америці, тяжко може порозуміти сімбіозу великого множества народів і різних ґруп людей жыючих коло себе, котры ся толерують і створюють велику шкалу взаємных одношнь. Про чужинця є то дашто нове і надумує собі, же „америцький народ“ ся на своїй території поучів із воєн, як была індіанська ґеноцида, бой северу з югом і расістичны непокої. Поучили ся і створили америцьку многокултурну громаду, котра ся презентує як єдиный народ на хосен вшыткых, і кідь недобре справованя ся окремых людей і векшых сполоченьскых ґруп є зъявне. Але треба узнати, же вшыткы снажіня ся сконцентровали до ціля „быти успішным“ і вшытко остатнє тому підрядили. Рішаня о пути к успіху є слободне і называємо го демократичным. Америка як вольна, мало заселена територія уж од зачатку своєї правовой екзистенції створила можность реалізувати свою тужбу на досягнутя спокійности через віру, котра є природным знаком чоловіка, підпорованым історичныма коріннями і натурелом. Ту ся нашов нейтральный простор, выслідком чого є велика розмаїтость набоженьскых ліній проявлюючих ся розлічнов глубков і спірітуалностєв в практикованю реліґійного жывота.

Єднов з них є **віра Амішів**, котра є в америцькій громаді популярна, але переважній части жытельства є аж нереально далека. Може і тым суть барз популярны, же жыють своєв віров і суть докінця схопны пережыти у дакотрых сферах господарства, які ся поважують за мало продуктивны і навыше в контрастнім матеріалнім світі і мало атрактивны.

Хто суть Амішы і чім суть інакшы од остатнєго жытельства? **Релативно мала ґрупа Американів, што жыє главно в области Ланкастра, але і роспорошена в малочісленных ґрупах, але сполоченьскы запертых, персягує ледва 250 тисіч жытелів, але в році 1920 їх было евідованых лем 5 тисіч.** Середнє чісло прибутку жытелів у послідніх роках было аж 4 %, а то вдяка высокої породности (коло 6 дітей на родину) і низкій кількості умераючих малых дітей в порівнаню із середнім чіслом америцької громады.

Походжіня їх реліґії або секты зачінаєть в 17. сторочу, коли ся одділили од анабаптістичной ґрупы меннорітів. Мено дістали од тогдышнєго воджата Якоба Аннара, котрый выголошовав, же правый хрістіан не має підлігати ніякій моді того світа. Він і єго наслідници зачали докладно аплікувати законы Біблії, але і неписаны правила і заказы, і подля властной інтерпретації їх реалізувати у вшыткых областях жывота. У 18. сторо-

чу поодходили перед набоженьсков перзекуціов до сусідніх америцькых, але і європських штатів, де могли своє пересвідчіня слободно реалізувати. **Походять із протестантського южного Німецька і Швейцарії і належать ку чісленнішій ґрупі меннорітів, котрых у світі є коло 1,8 міліона.** Амішы жыють коло своїх менше одлишных меннорітів і свою ідентичность демонструють своїм сполоченьскым жывотом, який ся

• **Кухнєвый шпаргет із 19. ст., за котрый бы ся не мусив ганьбити не єден днешній хатарь.**

зъявно одлишує од остатнього жытельства, а то в способі облїканя, бываня і в сполоченьского жывога, але главно в дослїднім дотримованю законів віры. Сільскы условія польногосподарьскых фарем наповнюють тужбу Амішів жыти в атмосферї здорового способу жывога і быти ізолованым од грїшных світських впливів. Тота путь віры і практікуючого жывога вытїкаты з глубокого набоженьского пересвідчїня. Обидві ґрупы жыють коло себе, але громады мають окремы. Малочісленны Амішы ся од них одділили в році 1693, зато же жывог остатніх братів поважовали „за одступлїня од правой біблїчної віры“. Обидві ґрупы але снажать ся жыти продля законів Нового завіта і вірять, же є наповнінем Старого завіта.

На першый погляд їх познаме подля темного облїчїня, враховано хлопскых чорных калапів і білых чіпців у жен. Жены носять довгы чорны або темны сукні, білы фартухы, чорны пунчохи і топанкы. Подобно ся облїкають і діти, і молодеж. Амішы, главно жены, в облїчїю часто выхабляють ґомбічкы. Місто них поужывають обычайны шпендлики або шпількы. Причіна того звыку є в одпорї к войні. ґомбічкы суть про Амішів сімболом воєньскых уніформ, котры їх мають много. Хлопи суть бородаты, але бавусы собі голять, бо то припоминають фічурство і вояка, а в Біблїї ся споминать лем ношіня бороды, а не бавус.

Бівша часть з них жыє на своїх фармах і в домах без електрикы, радїя ці телевизора, на холоджіня выужывають газ. На ход дакотрых машын і заряджіня выужывають енергію воды і вітру, котра ґенераторами выраблять електрику, але ей поужываня є окліщене. Одмітаня електричної енергії є часто компензоване вжыванєм нафты, котра є „поволена“. Важне є то главно про ход пил на дерево, бо дерево ся все поужывать як домінантний ставебный матеріал. При полєвых роботах

собі помагають кінми або дакількома муліцями. До роботы на оддаленїшы місця ходять автами, але самы їх не властнять. Є істе, же прокламована ріґорозность мать свої вынятки, котры з часу на час не выходять на поверьх. Не вжывають бензиновы моторы, помы не мож інакше, так лем нафтовы тракторы, прінціпіально без пневматік.

Службы Божы ся не одправляють в молитовнях ці костелах, але в двойтыжднёвых інтервалах будь в домах, або в пространных столах своїх фарем, де їх воджатаї чітають німецьку Біблїю і проповідують в пенсільваньскім німецькім языку. Проповідь допроводжуют співы зо старого конціонаря, співы суть єдноголосны, без допроводу музичных інштрументів. Многоголосность є уж проявом світськості.

Выхова дітей є строга, учать діти твердо робити, жебы были приправлены хосенно і безпечно жыти. Повинне школьске навчаня ся кінчить 8. класов і почас нєго здобудуть основны знаня потребны про їх жывогный штїл. Їх учітелї мають подобну освіту, але много жывогных скушеностей. Є інтересне, же америцькы законы толеровали їх жадость на скорочїня повинного школьского навчаня, докінця доволують роботу недорослых як часть приправы на будучій їх жывог. Жывог Амішів плыне помалы і є мірумїловный.

Їх шпеціфічностєв є, же не поужывають поїшїня. Наконєць то мож і порозуміти, бо они ся сполїгають на свою братьску комуніту і свою набоженьску громаду. З оглядом на шпеціфічность і самостатность суть ослободжены од плачїня дакотрых даней.

Манжелства суть безпроблемовы, розвод не знають, ходем так ся то презентує. Вінчають ся лем в рамках комуніты. Манжелство міджі близков родинов є дость частым явом, што ся неґативно проявлять на здравю їх потомків. Проблемы при лічїню суть

• Штирька муліць при ораню двойсторонным плугом.

великы, бо засягы до тіла їх віра заказує.

Тяжка і систематична робота ведно з дїдовизнов і способностями ґаздовати приносить успіхы у фармарстві. Їх цілєм є складовати пінязі, жебы купити фарму про свої діти. Найдуть ся міджі нима і тесарї, мурници, малярї, шустры і другы ремеселници, потрібны як про комуніту, так і про остатнє жытельство. Преферують але роботу на фармі, середня фарма мать коло 60 акрів, але дакотры суть векшы і меншы. Пестують докінця і доган, хоць самы ніґда не курять. Зашпорены пінязі інвестують до землі. Їх ремеселну способность видно у шпеціалізованых обходах з бутором, шматєм, кераміков ці потравинами, а то за такы ціны, котры мы лем зо завістєв пожеме порівновати з цінами в Европській унії. А суть то продукты, котры сповнюють тоты найпріснішы екологічны крітерії. Не дивно, же суть часто купованы і громада просперує. Хоць преферують традичны методы обробляня землі, є інтересне, же ся не діштанцюють од вживаня новодобых хемічных матеріалів, якыма суть пєсцитіды і промысловы ґноїва.

А што іщі удивлять, окрем їх роботи, скромного жывота і навчаня? Подля традиції „gumspringa“ (приближный переклад „вандрованя“) можуть молоды люде од 16 років „покоштовати світ“, то єсть жывот у

майорітній громаді. Почас „gumspringa“ молодеж може носити облєчїня вонкашнєго сполочєнства, ходити до школы, мати і авто (дїскретно), стримовати ся з приятелями і мімо комуніты і. т. д. Родічі вірять, же їх потомкы собі наконєць „выберуть правилну путь“ і вернуть ся к жывоту своїй громады. Велика часть молодых людей наконєць вирішить зістати а покы ся дадуть похрестити, мусять цілый жывот дотримовати закони громады, в другім припадї будуть ізолованы на цілый жывот.

В амішкїм живім сканзенї можеме спознати множество шпеціалных будов, якыма суть дома на бываня, школа, ділні, ховательскы заряджіня. Обдивлям польногосподарскы машыны, котры суть на высокій ужытковій і ремеселній уровни. Якбы тота проґресивность з кінця 19. стороча была законзервована! Тадь техніка мать мало сполочного зо заповітами Біблії. Тяжко то порозуміти і може то не є дашто, што одділює реалность і віру незрозумілыма одношінями, котры роблять Амїшів барз популярныма, але на Америку і середнє успішных. Є то путь, а порозуміти тоту путь є про векшыну людей загадов. Амїшом ся не мож стати, ним ся треба народити.

ПгДр. Ярослав ЦОРАНІЧ, ПгД.

Розвой Ґрекокатолицькой церкви на Словакїї по році 1945 і сучасность (1.)

Розвой Ґрекокатолицькой церкви в Чехословакїї в роках 1945 – 1950

Розвой сітуації в обновленій Чехословацькій републіці по році 1945 ішов ку комунїзму під советьсков надвладов. З єго наступом так поступно доходило к несмірному конфлікту міджі церьков і комуністичным штатом. Єднов з найвеце пошкоджєных набожєньскых громад была ґрекокатолицька. Католици выходного обряду подобны муку пережыли уж перед тым у розлічных країных середнєй і выходной Европы (Галіч, Польща, Підкарпатська Русь, Румунія). Але сітуація по скінчїню 2. світової войны зачаток процесу ліквідації Ґреко-

католицькой церкви в Чехословакїї прямо не насвідчовала. Ґрекокатолицька церьков по році 1945 мала релатівно добры условія на екзистєнцію. Єпископа Павла Петра Ґойдіча нова влада хвалила за єго опозицнє політику к словєньскому штату. Жебы собі не знеприятєлив новий рєжїм, в обїжниках напоминав своїх свящєників, абы „ся хранили од нападаня і крітізованя штатного рєжїму, а тым знепокоєваню віруючих, бо таким непродуманым способом бы пошкодили нєлєм штату і церькви, але і собі“.¹ Хоць владыка Павел Ґойдіч пару раз презентовав лояльность, од новий „народно-демократичной“ влады по часї ся дочекав лєм росчарованя. Так, наприклад, Словацька народ-

на рада (СНР) спершу обїцяла церькви повну слободу, но по выголошіню Словацького народного повстаня і коротко по єй выступлїню з ілєгаліты выдала 6. сєптембра 1944 наряджіня, котрым были поштатненє вшыткы церьковны школы у Словакїї. По скінчїню войны уж 15. мая 1945 СНР потвердила своє попереднє рішінє.² На основі того наряджіня потім Повіренїцтво школства і освіты 12. юна 1945 прияло рішінє, якым выголосило 260 ґрекокатолицькых школ за штатны.³

Єпископ П. Ґойдіч чекав і злїпшіня сітуації в народностній політіці. Вірив, же президент Е. Бенєш і нова влада будуть мати

к Русинам ліпше порозумліня, як словацька влада почас словацького штату. Рішання народностного вопросу ся але скоро мінило подля політичної ситуації в советьскім блоку, до котрого Чехословакія по Ялті 1945 належала. По переході фронтової лінії через выходну Словакію кінцём рока 1944 і зачатком рока 1945 ся ослободжены теріторії поступно діставали до сфери інтересу Советьского союзу. То мало практично за наслідок, же народностна політика ся робила на основі інтересів Москви. **Важнов частёв советізачного плану Чехословакія ся мала стати українзація Русинів і з нёв споєна ліквідація грекокатолицької церкви, причім так українізовані Русини ся мали стати першов лініёв реалізації того плану. Самобытность Русинів у згоді з московсков політиков потім не узнав ані шеф чехословацьких комуністів Клемент Готтвалд, котрый їх поважовав лем за выплод гунгарізму.**

29. юна 1945 Чехословацька республіка дала Советьскому союзу Підкарпатську Русь. Наслідно з Підкарпатської Руси ся стала Закарпатська Україна а з ёй жителів Українці. Під впливом Москви і Києва ся тотя тенденція зачала реалізовати і на выходній Словакії. Іщі 1. марца 1945 была в Пряшові заложена „Українська народны рада Пряшівщини“ (УНРП), котра мала выразну підпору СНР. **УНРП ся стала найвышым політичним органом „Українців“ у повойновій Чехословакії. Цілём УНРП была поступна українзація Русинів із наслідным „трансформованём“ грекокатолицької церкви на церьков православну.**⁴ Репрезентація того жытельства так зразу

перешла з рук грекокатолицького ординаріату на прокомуністичну УНРП. **Тота свою задачу повнила свідомо, з ёй помочов (в рамках штатных інштитуцій были на Словакії формованы властны автономны штруктуры в области школства, культуры, пресы, медій) ся скоро з Русинів досправды стали „Українці“ а з грекокатоликів „православны“.** Процес поступной українзації і православізації потім ся ставав інтензівнішым, главно по році 1948. **По наступі Комуністичной партії Чехословакії (КПЧ) к моци потзв. вітязнім фебруарі 1948 так настав смутный парадокс – то, за што в минулости боёвали русиньскы представителі, ся стало правдов – в народностній школьській системі кінцём року 1948 было аж 272 народных школ, 25 міщанок і 5 середніх школ, vznikнув властный народный театер і т. д.**⁵ – **но Русини як народ „перестали“ екзистовати.**

К дискредитації грекокатолицької церкви вызначнов міров припомогли події споєны з тзв. бандеровским припадом. У повойновій Чехословакії дале на запад ся хотіли дістати уступаючі группы Української повстаньской армії, тзв. бандеровці. Зліквідовати тоты небезпечны группы было задачов чехословацької армії і поліція в рамках тзв. акції „Б“. Комуністами овладане міністерство внутра выужыло тоту ситуацію і за бандітів означіло вшыткых утікаючих з України, притім ся не розлишовало міджі реалныма бантітами і утікаючіма з набоженьскых причін. Владна пропаганда на тім міністерстві, в згоді з практиков советьскых товаришів, потім і з тых людей (главно грекокатолицьких священників

із родинами або монахів, што не были согласны з православізаціов своєю церькви і выбрали собі радше еміграцію) замірно зробили небезпечных терорістів (бандеровців), котры огрожують жывоты людей. Штатна безпечность ся снажыла аківности людей, котры їм помагали в еміграції, пертрактovati як шпіонаж і наслідно їх обвинила з протиштатного діятельства і розбиваня Чехословацької республіки.

Скоро у вшыткых новинках і часописах, котры котролєвали комуністы, выходило множество статей, котры обвинєвали єпіскопа Павла Гойдіча і єго духовенство з протиштатного діятельства, підпоры „бандеровців“ у роках 1945 – 1946. Комуністична пропаганда выголошовала, же „Празска грекокатолицька фара была лем єдною частёв, ліпше повіджено центром, до котрого ся збігали ниткы россяглої сіті з цілою республіки і котры сягали аж до резіденції Гойдіча в Пряшові“.⁶ Єпіскоп Павел Гойдіч був у пресі означованый за „ватіканьского агента“, докінця за „врага народу“.⁷ Тоты неправды і подобно выдуманы справы часто вывертав і сам єпіскоп Гойдіч. На такы обвинїня реговывав выголошінями, же „нігда ані він сам приватно, ані в уряді не мав ніч сполочне з даякым ілегалным рухом, тыж нігда не був запоєный до протиштатной сіті, так істо ані грекокатолицька резіденція в Пряшові“.⁸

В моценьско-політичных кругах была ціла акція ліквідації грекокатоликів старостливо приправлєвана в рамках цілковой ліквідації церкви. Жебы тот атеїзачно-ліквідачный замір не був такий зъявный, тот атак ся мав зробити формов одорваня грекокатолицької

церкви од церкви католицької і наслідно ю причленити к російській православній церкві. Комунисты у своїй пропаганді представляли грекокатолицьку церкву як споєнця „реакчных сил у Ватікані“, як „протисовєтську реакчну силу“. Найагресивніше выступали проти чину василіанів, котрых отворено означовали за „Гестапо Ватікану“. Споєвання владыкы Гойдіча з бандеровцями настало по суднім процесі проти отцям василіанам, котры справовали грекокатолицьку парохію в Празі. А то зато, бо при їх арештованю ся нашло на пражській фарі пару порожніх, єпископом підписаных, урядных документів. Єпископ був обвинєваний, же таким способом помагав крыти бандеровців, кідьже отці василіане посередництвом тых „біанко“ документів многым утікачам выставили єпископске повірїня. П. Гойдіч ся снажив цілий проблем отворено высвітлити, але в тогдышній атмосфері єго обрану не были згодні опубліковати вшиткы медії. 12. януара 1949 зато написав писмо президентови республікы Клементови Готтвалдові, в якім му проблем высвітлив і сучасно го попросив, жебы поміг скінчити атакы проти грекокатолицькій церкви. Отець єпископ у писмі высвітлює, же в роках 1945 – 1946 многы духовны особы грекокатолицької церкви пришли з Польщі, Галічі і Підкарпатя і усіли ся в главнім місті Чехословакії, в Празі. Ту ся стримали пару місяців, причім тот час хотіли выужыти на пасторацію віруючих, котрых в тім часі было в чеських краях много і потребували духовну обслугу. Абы тоты священици-утікачі могли повноцінно робити, потребували повірїня од пражівського ордінаріату.

Поштове і влакове spoїня міджі Пряшовом і Прагом тогды было компліковане і довге, зато даколи было треба за повірїнем чекати і дакілько тыжднів, так же єпископ Павел Гойдіч передав отцєви Павлови Гучкови, ЧСВВ, дакілько таких підписаных урядных документів, жебы їх тот міг выповнити подля потреби без довгого чеканя. Наконець єпископ зась підкреслив, же „николи ніч протиштатне, шкодливе про чехословацький народ не зробив. Кідь помагав, было то лем з хрістіаньской любви, але нігда не зато, абы пошкодити штату ці народу“. Припоминав тыж, же „грекокатолицьке духовенство і народ почас 2. світової войны зробили велику службу партізаньському руху, вытерпіли собі много почас німецькой інвазії і нияк раз собі не заслужать таке одсуджованя і підозрїваня, яке ся в посліднім часі проти ним роспунтало“.⁹

В ЧСР ся першыраз офіціально стрічає з думков припоїня грекокатолицькій церкви к православній церкві 30. августу 1948, кідь была выроблена довготырвала концепція рішення набоженьских вопросов. Пропозиція церковного одділення Централного выбору Народного фронту (ЦВНФ) на рішення набоженьских вопросов раховала з поступным зліквідованєм релігії. О грекокатолицькій церкві ся в пропозиції конштатовало, же „робить еднаку реакчну політику, як римокатолицька церкву“, зато мож тот проблем рішати „подобно як в римокатолицькій церкві, з тым розділом, жебы ся тота церкву не етабловала як самостатна, але припоїла ся к православію“.¹⁰

Веджіня Комуністичной партії Чехословакії раховало з поступ-

нов православізаціов і заником грекокатолицької церкви, причім гаранцію того процесу віділо в близкості єй обрядів і літургії з православными. Тым нароком хотіло збавити грекокатоликів їх основного знаку – католицькості, приналежности к універзалній католицькій церкві, яка узнає папський примат. Первістны предствы чехословацькой влады были такы, же при ліквідації грекокатолицької церкви піде о довготырваліший процес попаганды споєной із застрашованєм і компромітованєм єй представителів, який дошов аж до знамого собору.

Демонстраціов силы і яковсь приправов на події в році 1950 мож, наприклад, назвати і поліцейны разії у вшиткых грекокатолицьких монастирях на Словакії уж 19. юла 1948.¹¹ По тім „тренингу“ але штатна міць уж засягла наповно. В ночі міджі 22.00 і 4.00 год. із 22. на 23. фебруара 1949 поліція зробила далшу разію до вшиткых грекокатолицьких монастирів у Пряшові. З мужского монастиря отців василіанів заарештовали цілий персонал (11 особ), зо женських монастирів 6 монашок. Проти тому поступу протестовав П. Гойдіч у президента республікы Клемента Готтвалда (в писмі з 8. марца 1949), председа Збору повіреніків Густава Гусака (в писмі з 19. марца і 11. апріля 1949), повіреніка про школства, наук і уменя Ладіслава Новомеського (писмом із 21. марца 1949), ці у підпредседы СНР Івана Рогаля Ількова.¹² Найрозсягліше і найемотівніше писмо было адресоване президентови К. Готтвалдові. В писмі єпископом підкреслює, же „такий поступ поліцейных органів выликав у дієцезі великий розрух і одсуджіня,

бо ніхто собі не може представити, аби окреме монашкы могли быти небезпечны про ЧСР і дати причіну на тоты страшны ночны разії, котры ся у них все повторюють". Єпископ дале підкреслив, же „такый поступ поліції болить нас вшыткых о то веце, бо ніхто так не чекав ослободжіння спід німецького „протекторату“, як мы; може ніхто не помагав у такій мірі партізанському руху, як нашы віруючі і священници – а наісто ніхто не терпів і не стратив тільки за ослободжуючої войны, як праві жытелі під Карпатами". П. Гойдіч споминать нележку судьбу грекокатоликів, зато же „за мадярської влады нас обвинёвали з панславизму, за першой ЧСР із мадяронства, за словацького штату сьме были партізанамы, комуністами і русофілами, а теперь зась сьме бандеровці і несполягливы. Болить нас, же в народно-демократичній владі, котра у своїй уставнім документі голосить, же вшыткы жытелі суть собі рівны, же народно-демократична республіка не узнає привілегії (ст. III.), мы сьме тернём в очах". На koniec просить президента, жебы рачів закročити, „абы подобны поступы поліції ся не повторяли, бо то є нелем про нас барз боляче, але не служыть то ани штату на славу і хосен, бо дає причіну на збычочны многы речі і крітیکы ...".¹³ Позапераны василіане были аж до 7. апріля 1949 у вышетровачім арешті в Пряшові. В тот день были пропущены, бо Крайский суд у Пряшові ани Штатна прокуратура не зістили ніяке порушіня закона з їх боку. Наслідно їх але Крайский народный выбор у Пряшові одсудив до різних робочіх таборів на час од 5 до 24 місяців.¹⁴

Поступ проти монастирям ці „лем“ окремым монахам мав быти якимесь лакмусовым папірком, котрым владна міць слідовала реакцію грекокатолицькой церкви. Поступно „підвышувала давкы“, што ся конкретно проявило заберанём негнугельностей, котры были у властництві церкви. До року 1950 так штатна міць про „потребы штату“ незаконно забрала многы церковны будовы в Пряшові, наприклад, будову народной і міщаньской школы, учительську академію, два дієцезны інтернаты (єден про 120 і другый про 150 осіб), монастирь василіанів і при нім капличку. Свинство комуністичной моци выстигує і то, же єпископский ординаріат мусив про потребы КНВ у Пряшові дати велику єпархіалну будову, котру але мусив іщі перед переданём на властны наклады оправити.¹⁵

Ліквідація Грекокатолицькой церкви в Чехословачії по році 1950 і ей далший розвой до року 1968

Поступ ліквідації грекокатолицькой церкви вошов до памяти людей як акція „П“ (православизація). Од кінця року 1949 ся зачало твердо робити на ей приправі. Вызначнов міров кліквідації грекокатолицькой церкви припомогло і схваління тзв. „церковных законів“ в окробрі 1949, якими собі партійны органы і їх фукціонарі розвязали руки к приправлєваным крокам. Законы окрем іншого обсягвали і створіння „Státního úřadu pro věci církevní (SÚC)“ і єго словацькой філіалкы „Slovenského úřadu pre veci cirkevné (SÚC)“.¹⁶

Презідія ЦВ КПЧ зачатком року 1950 створила при Словацькім уряді про діла церковны окрему Комісію про акцію наворотня грекокатоликів до православной церкви.¹⁷

План комуністичной партії раховав із тым, же грекокатолицьку церковь „перетрансформує“ на церковь православну. Важна задача была дана „Українській народній раді Пряшівщини“ (УНРП), при котрій із той причіны vznikнув Централный выбор про наворотня к православию.¹⁸ Зачатком апріля 1950 были створены приправны выборы у вшыткых окресах, містах і селах, де переважно жили грекокатолицькы віруючі. Выбор собі створив пять акчных троєк, котры дістали задачу навщівити вызначеных представителів грекокатолицькой церкви, яких мали пересвідчовати, жебы переступили на православіє. Тоты активісты УНРП робили сучасно і список осіб, котры не были согласны переступити на православіє або активно выступали проти той акції з тым, же на Областный выбор КПС подавали і пропозиції на їх вышмаріння з работы, з функції і под.¹⁹

Централный выбор про наворотня ся к православию zorganizовав на 28. апріля 1950 до Пряшова якийсь „міровый конгрес“, який мав быти маніфестаціов проти унії. Тот міровый конгрес днесь познаме під назвопв „Пряшівский собор“, на яким ся зреалізовала дефінітивна ліквідація Грекокатолицькой церкви в Чехословачії. Програм „Пряшівского собора“ був схвалений КВ КПС у Пряшові вночі з 27. на 28. апріля 1950 за участи комуністичного апарату, ШтБ, поліції, армії і народных міліцій.

Суглас із приятим поступом дали наслідно і найвышшы партійны і штатны функціонарі – К. Готтвалд, Р. Сланскі, З. Фірлінгер і В. Шірокі. На собор, котрый ся одбыв у великій салі готела Чорный орел у Пряшові 28. апріля 1950, автобусы привозили делегатів і сімпатизантів зо шырокой околиці. Способ зберання участників того тзв. собору був місцями протизаконный. Векшына людей была привезена зо сел і пряшівських школ із заміром, же ідуть на маніфестацію за мір.²⁰ Священици были на громаду вылаканы нечестным способом або насильно транспортованы у закрытых накладных автах, по попереднім ознамліню о їх фінгованім арештованю. Далшу групу творили навербовованы штуденты, люде іншого як грекокатолицького віросповідання, комуністичны активісты, яки выступали як віруючі, кандидаты КПС із Кошіць, котры мали указати свою ідеологічну уровень і дисципліну, а тыж члены ШтБ.²¹ На соборі був приятый тзв. „Маніфест ку грекокатолицькому духовенству і віруючим Чехословакії“, котрым была зрушена унія (т. є. Ужгородська унія з року 1646²²). В маніфесті ся говорить, же од того дня ся вшыткы грекокатолицькы отці духовны і віруючі стають православныма.²³

Влада коротко по „соборі“ узнала ёго выслідкы. Грекокатолици были на основі того рішіння поставлены мімо закона, а то і наперек тому, же не екзистовали ниякы законны нормы о зрушіню грекокатолицькой церкви. Тот крок ся не дав класіфіковати нияким іншым способом як грубым

порушінём уставы, котра гарантовала релігійну слободу. Засягом моци штатного апарату ся так понад 300 000 грекокатолицькых віруючих у Чехословакії зо дня на день стало православныма. Не раховали але з великов віров грекокатолицькых отців духовных ани віруючих, котры у своїм внутрі николи не зрадили свою церьков. Окреме геройство проявили главно грекокатолицькы священици, котры были выставлены найвекшому тиску.²⁴ Грекокатолицька церьков але по році 1950 мусила змінити форму своєї екзистенції, з церкви штатом узнаной ся стала церьков ілегална.

Позначкы:

- 1 VNUK, František: *Vládní zmocnění na biskupských úradech 1949 - 1951*. Martin, 1999, с. 222.
- 2 Архів грекокатолицького єпископства в Пряшові (АГЄП), фонд: *Bežná agenda*, одділіня: *Spisy*, інв. ч. 461, сірн. 343.
- 3 АГЄП, *Bežná agenda, Spisy*, інв. ч. 461, сірн. 1010. Тот спис обсягує вшыткых 260 декретів, котрыма были окремы школы поштатнены.
- 4 BOBÁK, J.: *Ukrajinizácia Rusínov a podiel Ukrajinskej národnej rady Prjaševčiny na likvidácii gréckokatolíkov*. Rukopis – referát prednesený na vedeckom seminári *Slovenskí gréckokatolíci v prvej polovici 20. storočia* konaného dňa 6. 5. 2000 v Michalovciach.
- 5 MAGOCSI, P. P.: *Rusíni na Slovensku*. Prešov, 1994, с. 167.
- 6 Такы обвиніня напр. выходили в році 1948 в серії статей часопису „Lud“ під назвов „Pozadie jedného politického procesu“.
- 7 ПЕКАР, А.: *Нариси історії Церкви Закарпаття*. Рим, 1967, с. 172.
- 8 *Отворене писмо єпископа П. Гойдіча на непідложены обвиніня в пресі*. - АГЄП, *Prezidiálne spisy*, інв. ч. 81, сірн. 49.
- 9 *Писмо П. Гойдіча президентови республіки к тзв. бандеровскому процесу з 12. 1. 1949*. In АГЄП, *Prezidiálne spisy*, інв. ч. 82, сірн. 5.
- 10 BULÍNOVÁ, M., JANIŠOVÁ, M., KAPLAN, K., eds.: *Církevní komise ÚV KSČ. 1949 - 1951. Edice dokumentů I. Církevní komise ÚV KSČ („Církevní šestka“)*. Duben

1949 – březen 1950. Praha – Brno 1994, с. 23.

- 11 Поноса єпископа П. П. Гойдіча президентови республіки на реалізацію поліцейных разій в грекокатолицькых монастирях із 19. 7. 1948; на довгий карный процес проти П. Гучкови, ЧСВВ, ці на арештованя о. Маріана Поташа, ЧСВВ. – АГЄП, *Prezidiálne spisy*, інв. ч. 83, сірн. 28.
- 12 Вшыткы писма попозерай в АГЄП, *Prezidiálne spisy*, інв. ч. 82, сірн. 33.
- 13 Тамже.
- 14 Тамже.
- 15 *Писмо єпископа Гойдіча Л. Новомеському з 21. 3. 1949*. – АГЄП, *Prezidiálne spisy*, інв. ч. 82, сірн. 33.
- 16 PEŠEK, J.: *Štát a cirkev na začiatku komunistickej totality*. In *50 rokov od 50-tych rokov. Zborník prednášok z odborného seminára o prenasledovaní cirkvi v zakladajúcom období komunistického režimu z 2. mája 2000*. Bratislava, 2000, с. 63-64.
- 17 ŠTURÁK, P.: *50 rokov od 50-tych rokov*. In *50 rokov od 50-tych rokov*, с. 42.
- 18 *Пряшівщина*, річ. VI., 27. 4. 1950.
- 19 BOBÁK, J.: *Rusíni a akcia P*. In <http://www.kultura-fb.sk/stare/dejiny-16a.sk/>; 11. 4. 2005, с. 5-6.
- 20 BABIAK, J.: *P. Michal Lacko, SJ, informátor a formátor gréckokatolíkov*. Trnava, 1997, с. 81.
- 21 Точне число участных тяжко становити, числа тзв. делегатів суть в окремых жрідлах розділны. Комуністична преса вводила 820 делегатів, 100 грекокатолицькых священиків і коло 4 000 остатніх участников. VAŠKO, V.: *Neumlčená - kronika katolíckej cirkve v Československu po 2. sv. válce*. Brno (додаток) 1993, с. 172, вводять 720 делегатів, з котрых было 40 грекокатолицькых священиків; KAPLAN, K.: *Štát a cirkev ...* ц. р., с. 116 вводять 73 священиків. Православны авторы HORKAJ, Š. - PRUŽINSKÝ, Š.: *Pravoslávna cirkev na Slovensku v 19. a 20. storočí*. Prešov, 1998, с. 174-176 вводять 88 священиків (конкретный список але обсягує 87 мен і призвіск).
- 22 24. апріля 1646 ся в Ужгороді стрітило на пораді 63 православных священиків зо Земплінської і Ужской жупы, де зробили визнання католицькій вірі, то значить споїня з католицьков церьков.
- 23 *Опис запису зо собору посланы екзархом Єлевферієм З. Фірлінгерови 2. мая 1950*. In CHA, фонд СЇС, кар. 116.
- 24 Судьбов священиків, котры не підписали переступліня до православной церкви, ся занимає заслужна работа Монс. ТгДр. Яна Бабяка, СІ: *Zostali verní I. – VIII*. Košice, 1997 - 2001. ■

Мілан СЕМАНЧИК, Тренчін

ПОСЛІДНІЙ ХРЕСТ славянської церкви

Мій род „Семанчин = Semančik“ походить зо села Старина (окрес Стара Любовня). Село є сховане і хранене лісами северных схилів Любовнянської верховини по горы Выходны Карпаты. Є отворене к потоку Попрад і засьно є тов ріков хранене. Народив єм ся але в недалеім сїмпатічнім малім русиньскім селі Гайтівка (окрес С. Любовня), што ся находить тыж над ріков Попрад, но на ёго южных схилах, в домі, який належав роду Штефана Федуша, з котрого была і моя мама.

Тот прекрасний край познам од своїх дїтських років. І так як єм спознавав природны красы того краю, спознавав єм і ёго культурны памяткы. Мав єм щастя, бо з боку моєї мамы ня к тому познаваню вів дїдо Штефан Федуш – „кошульник“ а з боку отця він сам, котрый був учітелём. При своїм вандрованю по роднім краю много фотографовав і росповідав мі о природных і культурных памятках. То, што знав од своїх предків, як і то, што наштудовав, але і то, чому не розумів.

Много раз сьме ходили, читали, описовали, фотографовали розлічны надписы у церквах і на хрестах. Дачому сьме розуміли, дашто зістало непорозумене. Веце раз сьме ся приставили і читали **надписы на хресті стоячим у загороді направо** (з погляду навщівника стоячого перед церквов) **од Церкви св. Михаїла архангела в Старині**. Хрест к нам прогваряв своєв писанов речов. А і кідь сьме текст прочітали, не порозуміли сьме змысел одной ёго части. В послїдніх роках чім веце вникам до обсягу тексту написанім на тім хресті, тым із векшов почливість є ставлям к тым, котры пришли з думков охабити такой одказ на хресті і доказали тоту думку обсягово, вытварно, організачно і фінанчно зреалізовати. З дакотрыма думками з обсягу тексту, актуальности одказу бы єм ся хотїв з вами поділити.

Тот, з високов правдоподобностєв послїдній славянський хрест, документує, же був побудований грекокатоліцьков церквов, якої дух був славянський, латиньскым універзом іщі не зломлений. Желїзний хрест, який єм нафотографовав 25. юла 2008, ведно з підставцєм мірять коло 2,5 метра: Опис хреста:

Челна сторона хреста:

– на верхній стороні хреста є кіріліков налісано: **„ЦАРЬ СЛАВЫ“**;

– на кінцях коротшого рамена суть написаны буквы, котры суть скороченым записом найсвятїшого мена **„ИСУС ХРИСТОС“**. Підтверджують то і дві старославянські тітлы (~), значіть горизонтальны лінії, які ясно видиме над першов і другов паров букв, што є сігналом, же іде о скорочїня слов, значіть, о першу і послїдню букву каждого слова. При Ісусовій правій руці є то пара букв **„ИС“** а при Ісусовій лівій руці **„ХС“**. Ведно так можемо читать згоры і зліва доправа: **„ЦАРЬ СЛАВЫ ИСУС ХРИСТОС“**;

– під ногами Ісуса є кіріліков налісано: **„КРЕСТЬ ПОБѢДИЛЪ ПОГАНСТВО КРЕСТЬ ПОБѢДИТЬ ПІАНСТВО“**.

Задня сторона хреста:

– На верхній стороні хреста є кіріліков налісано: **„ЦАРЬ СЛАВЫ“**;

– на кінцях коротшого рамена є тыж написана пара букв з тітлов. На лівім кінцю є пара букв **„ИС“** а на правім кінцю є пара букв **„ХС“**. Интересно, же зо слова „тітла“ походить і словенський вираз „titul“, т. з. скорочена научна годность;

– під ногами Ісуса кіріліков є налісано: **„ПАМЯТНИКЪ БРАТСТВА ТВЕРЕЗОСТИ ЗАВЕДЕНОГО ОТЪ ПІЯ ПАПЫ ІХ 1874.“**

– під тым текстом є п'ятикутна звїзда;

– під звїздов є тот текст: **„ГОСПОДИ ОРУЖІЕ НА ДІАВОЛА КРЕСТЬ ТВОЙ ДАЛЬ ЕСИ НАМЪ“**;

– цалком на спіднім кінцю хреста в ёго лівій росшыреній часті є провдоподобно уведжена назва фірмы, котра хрест зробила. Мені ся видить, же в самім спіднім рядку назвы фірмы мож під наносми фарбы прочітати: **„... ВО ЛЬВОВЪ“**.

Выклад обсягу тексту:

Ад.: **„ЦАРЬ СЛАВЫ ИСУС ХРИСТОС“**

Св. Кіріл і Мефодій пришли к нам не з огнем і мечом, але як вірозвістователі. Так суть зображены – з евагеліями. Пришли до чисто поганьской среды, де владли поганьскы звыкы. О тільки тяжша была їх робота. Не стачіло лем механічно переложыти вшиткы еванге-

• Надпис на передній стороні хреста в Старині: „КРЕСТЬ ПОБѢДИЛЪ ПОГАНСТВО КРЕСТЬ ПОБІДИТЬ ПІЯНСТВО“ (Хрест звітає над поганством, хрест звітає над пияцтвом).

лії до нашого першого списовного языка – старославянського. Геніальність св. Кіріла і Мефодія є в тім, же геніальним способом доказали приближити змисел євангелій тогдышньому розуміню наших поганських предків. Доказали вужити про христіанське діло цілу словну засобу наших поганських предків, а то так, же їм дали новий христіанський змисел.

Главным богом наших поганських славянських предків было Сонце:

► сонячний Перун – бог бурьки і грому, значить води і огня. З його традиції виходить коріня паліня свічок на гробах.

Його женьсков „партнерков“ був Місяць – Луна – головна богиня Славянів:

► місячна Слава (Купала Слава). Podobno як Перун, і она была божеством води і огня. Но на розділ од Перуна (римской подобы Юпітера, грецькой подобы Зеуса) доказала посылати людем воду з неба намного лагоднішим способом, і без бурьки: каждый день, точніше повіджено каждую ніч у літі ся таємным способом зъявляла „роса“ на вшиткій траві і на стромах. Проникала до ростлин і давала їм так живот. Таким способом она была в поганьскім розуміню даркынїв вшиткого живота, бо роса ся находила в кождей ростлині (порівнай „росіл“ – щава з ростлин) і в кождім здоровім тілі. Вода з неба, т. є. роса і додж, были одповідєв на людьскы просьбы о вогкость. Порівнай старославянське „просити“ (prosit, rýtat) з „росити“, кропити водов. І саме слово „додж“ (dážď), котрым днесь звикнеме означовати воду падаючу з неба, є первістне старославянське „даждь“, што в перекладі значить „дай“, котрым праславяне просили од своєї богині

вогкость: „даждь нам влагу“ (daj nám vlahu). Вогкость є основне земске добро (порівнай старославянське „влага“ (vlaha) і „благо“ (dobro), по старославянськы вираз „благодать“ (milost'), дословно „дати добро, давати вогкость“ (dat' dobro, dávat' vlahu). Люде просили вогкость главно на ярь і в літніх горячих днях. Праві зато час першых ярньх доджів і першой літньої росы на траві був часом поганьского культу „русалиї“ (rusale = kráľovnej Slávy-Kupaly, грецькы (Κυβέλη, Ρέα). Одты так походить і єй назва „Русалія“. Нашы предкы по приятю правой христіаньской віры перестали вірити поганьскым повірям. Порозуміли праву віру в Ісуса Христа і Тройєдиного Бога. Порозуміли, же Він єдиний є Дарцєм живота і Він єдиний є Кралєм кралів, але зохабили стародавну назву „Русалія“ і в христіанській термінології про „Зелены свята“, значить про *Сошествіе Святого Духа* (Тройцин день). Тото свято Зосланя Святого Духа (яке є переважно в маю), кідь церьков і нашы хыжы прикрашає зеленыма галузками (ratolestami) – сімболами живота, кідь ставляме маї, є преісторічным славянськым звиком споєным з даром живота і Дарцєм живота. Праві зато і свята Святого Духа называєме „Кралївскама“, т. є. „Русаліяма“!

Русалія = кралївна Слава была, в згоді з тогдышнім хыбным поганьскым пересвідчінєм, главно богынїв Славянів = спасительков.

Глубоке коріня той традиції мож документувати історічнов лівістіков: „Slávka = Silva = Sylvia = Silvan“, то є дашто інше як наш славянський бог. Што проникло до латиньского языка: „Salva = Salvator = Spasitel' = záchranca“. Салва є то, што тече. Тече вода, реч плыне, тече. По грецькы „συλλαβή = slavika = slabika“. „Slabika“ (склад) ся повість по таліаньскы „sillaba“. Сливка ся по таліаньскы повість „pruni, prūnum, prugna“. „Pruna“, є богиня огня і воды. Наш Перун – то є по таліаньскы „Салватор“ = Спаситель.

► Означіня Ісуса Христа як „кряля славы“ находиме і в самім Святім писмі (Псалм 23, 7 – 10). А вживать го і Літургія св. Яна Златоустого (наприклад, у священницькій молитві Великого входу).

► Покры к тому придаме слова євангелісты св. Мафтея, котрый у своїм Євангелію зазначів, же на Ісусовім хресті было написано, же Ісус є кралєм Жыдів (порів. Мф. 27, 37), аналогічно ся так в славянських землях на хресты писало, же Ісус Христос є кралєм Славы (Славянів).

Вшитко тото нашы віровістователі св. Кіріл і Мефодій знали і взяли до увагы. На тых традиціях (виходній менталіті, обряді, духовній дідовизні, церьковній дисципліні) будовали славянську церьков. Славянська церьков была схвалена папом Гадріаном II. в другій половині року 869 выданєм булы „Gloria in excelsis Deo – Слава во вышніх Богу^{1, 2}“.

Зато нашы предкы, щіро віруючі христіане сла-

• Надпис на задній стороні хреста в Старині: „ПАМ'ЯТНИКЪ БРАТСТВА ТВЕРЕЗОСТИ ЗАВЕДЕНОГО ОД ПІЯ ПАПЫ ІХ 1874. ГОСПОДИ ОРУЖІЕ НА ДІАВОЛА КРЕСТЬ ТВОЙ ДАЛЪ ЕСИ НАМЪ“ (Памятник братства терезвости założеного Папом Пієм ІХ. 1874. Господи, збрань проти діявола, хрест Твій єсь нам дав).

вяньської церкви, давали на свої хрести уж од часів св. Кіріла і Мефодія такы надписы, бо тот надпис высловлює і красну реальность, же Ісус Христос є кралём Славянів (Славы)³.

Ад.: „КРЕСТЬ ПОБЪДИЛЪ ПОГАНСТВО
КРЕСТЬ ПОБЪДИТЬ ПІЯНСТВО“.

Переклад того речіння є ясний: „Хрест звітизав над поганством, хрест звітизит над пияцтвом“. То не потребує нияке высвітління.

Ад.: „ПАМ'ЯТНИКЪ БРАТСТВА ТВЕРЕЗОСТИ
ЗАВЕДЕНОГО ОТЪ ПІЯ ПАПЫ ІХ 1874.“

Переклад: „Памятник братства терезвости założеного папом Піом ІХ. 1874.“ Є знамо, же католицька церквов закладала і закладать розлічны братста. В данім періоді выголосила бой з алкоголізмом у своїм діяльстві і грекокатолицька церквов. При такім хресті (або на біблію) ноторічны алкоголіци присягали, же не будуть пити ...⁴.

Такый істый хрест був побудований у тім самім році і з тыма самыма надписами в селі Білки на Підкарпатській Руси (днесь в Закарпатській області України, в Іршавскім районі)⁵.

Ад.: „ГОСПОДИ ОРУЖІЕ НА ДІАВОЛА КРЕСТЬ
ТВОЙ ДАЛЪ ЕСИ НАМЪ“

Зась переклад того речіння є ясний: „Господи, зброю на діявола, хрест твій, дав єсь нам“. Є то текст співаний в середу і пятніцу на утринній літургії (на днях хреста)⁶.

Позначкы:

- 1 Jarošová, Jindra, *Svatí Kacíři*, Praha: Radioservis, a. s., 2000, с. 292.
- 2 Повный текст булы є на: http://www.moraviamagna.cz/dokumenty/d_gloria.htm.
- 3 Попозерай подробніше: о. Timkovič, Jozafát Vladimír, OSBM, *Dejiny Baziliánskeho monastýra v Krásnobrode od 9. storočia po súčasnosť*, Košice: Tlačiareň svidnícka, s. r. o., 2009, с. 9, 11, 13, 15, 24-25, 173.
- 4 Конзултоване з академіком М. Мушинком, др. н.
- 5 Позерай: <http://www.youtube.com/watch?v=GXKNywRpiX4>.
- 6 Конзултоване з о. Гораздом А. Тімковічом, ЧСВВ.

- Задня сторона посліdnьoгo хреста славянської церкви, котрий стоїть недалеко Церкви св. Михаїла архангела в Старині (окрес Стара Любовня).
Фотка: М. Семанчїк

ODKAZ

vznamnoho rusiňského politika peršoj poloviny 20. storoča, predsedu Russkoj narodnoj rady v Prjašovi, druhoho gubernatora Pidkarpatskoj Rusi

Antoňija BESKYDA

Kid Štefan Tisa, uhorskyj ministerskyj predseda, chofiv zakonom zakazati cer'kovnoslavjaňskij obrjad, liturgiju i inšy odpravy v cer'kvach, de žyjuť Rusiňy. Antoňij Beskyd, jak todyšnij poslanec' v Uhorskim parlamenťi za Spiš, svojim vystupom tak reagovav:

- Ja, virnyj syn svoho rusiňského naroda protestuju proti takomu umyslu. Slavjaňska liturgija i slavjaňskij kalendar' – to je naša religija... z ňov je zrovnute naše „JA“, naše serdce“ -

Toto patrijotične vystupliňa Antoňija Beskyda na zachranu jazyka, pis'ma i religiji jasno ukazuje, že byv pravym Rusinom. Byv prostyj v kontaktoch, dostupnyj každomu. Sluchav žali o narodnych potrebach, starav sja o svoj narod, ne dumajučij na svoju slavu. Slava ide za joho dilom.

JA LUBLU SVIJ NAROD

Jak žyvit, diťinu abo svoju mafir, lubila-m od mala, a lublu i teper', odky s'me tu prišli, to ňa tak ne trapif, lemže sja barz veľo spomidži nas tratif.

Bo v poslidnim časi nastavať diľiňa, što je brat i sestra inše pokoliňa: ja – Slovak, ja – Rusin, a ja Ukrajinec'... koho chľib jim dneska, toho-m prichylenec'?

Jedny bisidujuť: - Jaky my Rusnaci, kid sme na Sloveňsku, ta budme Slovaci! A bidnyj čolovik lem sja prisluchuje, a nejeden iz nich šči aj rozdumuje.

Može za sto rokiv, dorohy rodaci, dachto mudryj povisť, že my s'me Polaci. Zakričif naholos, dnes'ka taka doba, polskij narod z našym „barzo še podoba“.

Oj, mamonko moja, keby-s' toto čula, ta by-s' sja dospravdy v hrobi obrnula. Dumam, že ne treba, barz veľo dumati, bo každyj z nas znať, što mu byla mati.

Dumajte na svoj rod i při spisovaňu žytel'stva – 21. maja 2011! A pište:

6. Štátna prislusnosť: **SR**

20. Národnost': **rusínska**

21. Materinský jazyk: **rusínsky**

Anna Halgašova

Podaj Hospodi svojomu Rusiňskomu narodu i krajiňi v kotrij žyje: mir, zdravja dolhodenstvije, na mnohaja i blahaja lita.

RUSIŇY, DAJME O SOBI ZNATÍ!!!

21. maja 2011!